

UDK 342.7(474.5)
Žm-07

Redakcinė kolegija:

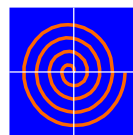
Dovilė Šakalienė, Henrikas Mickevičius, Rokas Uscila

ISBN 9955-501-86-3

© Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2005
© Eugrimas, 2005

TURINYS

Pratarmė	4
Santrauka	5
1. Įžanga	9
2. Teisė dalyvauti politiniame gyvenime	10
3. Teisė į privataus gyvenimo gerbimą	15
4. Teisė į teisingą teismą	22
5. Policijos veikla ir žmogaus teisės	26
6. Nusikaltimų aukų teisės	31
7. Nuteistų asmenų teisės	33
8. Diskriminacija, rasizmas, antisemitizmas ir kitos nepakantumo formos	35
9. Žmonių, priklausančių pažeidžiamoms socialinėms grupėms, teisių apsauga	38
9.1. Pacientų teisės	38
9.2. Neįgalių asmenų teisės	42
9.3. Vaikų teisės	47
9.4. Moterų teisės	54
9.5. Pagyvenusių asmenų teisės	56

APIE MUS

Žmogaus teisių stebėjimo institutas yra nepriklausoma, pilietinei visuomenei atstovaujanti organizacija, įsteigta 2003 metais, siekiant skatinti atviros, demokratinės visuomenės kūrimą Lietuvoje, įtvirtinant žmogaus teisių principus. Instituto strateginiai tikslai:

- Sukurti nepriklausomą pilietinės stebėsenos mechanizmą valstybės politikos, teisėkūros bei praktikos žmogaus teisių srityje.
- Kelti į viešumą žmogaus teisių pažeidimo atvejus, jų priežastis ir padarinius.
- Siekti nuolatinio valdžios institucijų dėmesio žmogaus teisių problematikai, įstatymų, programų ir paslaugų tobulinimo, užtikrinančio žmogaus teises.
- Skatinti valdžios institucijas atsiskaityti visuomenei dėl politikos ir praktikos, žmogaus teisių klausimais.

ŽTISI vykdo kasdienę valstybės institucijų stebėseną bei viešai reaguoja į padarytus ir potencialius žmogaus teisių pažeidimus. Institutas atlieka sistemingus tyrimus, ruošia išvadas ir rekomendacijas, supažindina su jomis visuomenę, siekdamas daryti įtaką keičiant teisės aktus, programas bei paslaugas. Be to, institutas inicijuoja strategines bylas teismuose arba teikia juridinę pagalbą jas nagrinėjant ir renigia alternatyvias ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių institucijoms.

PRATARMĖ

2004-uosius galima pavadinti iššūkių žmogaus teisėms metais. Prezidentinė krizė ir parlamentarų kyšininkavimo skandalas aiškiai parodė, kad Lietuvoje žmogaus teisės gali būti aukojamos politiniams tikslams pasiekti. Lietuvos politikams būdingą nepakankamą žmogaus teisių svarbos demokratinei šalies raidai suvokimą iliustruoja ES konstitucinės sutarties ratifikavimo būdas. LR Seimas skubiai ratifikuodamas sutartį parodė nepasitikėjimą Lietuvos žmonėmis, atimdamas iš jų galimybę išreikšti politinę valią dėl šio ypatingos svarbos dokumento. Tuo tarpu demokratija grindžiama visų politinės bendruomenės narių teisėmis dalyvauti su valstybe ir piliečiu susijusių sprendimų priėmimo procese.

Žmonės turi jausti, kad valstybė gyvena pagal taisyklę *Tua res agitur* – „viskas apie Tave“. Kitaip tariant, valstybės paskirtis – tarnauti žmogui, rūpintis jo saugumu bei gerove, girdėti savo piliečio balsą. Siekiant sukurti tokią valstybę, būtina vadovautis demokratinėmis vertybėmis bei standartais, kuriuos įkūnija žmogaus teisių katalogas.

Demokratinės santvarkos įteisinimas ir prisijungimas prie Vakarų šalių sąjungų savaime neužtikrina žmogaus teisių įgyvendinimo. Nors institucijų, garantuojančių žmogaus teises, stabilumas yra vienas pagrindinių narystės Europos Sąjungoje kriterijų, 2004-ieji parodė, kad įstojimas į ES neapsaugojo Lietuvos nuo žmogaus teisių apsaugos standartų pablogėjimo. Todėl būtina nuolatinė pilietinė stebėseną, siekiant atskleisti, kaip valdžios institucijos saugo žmogaus teises ir jų laikosi.

Žmogaus teisių stebėjimo institutas, siekdamas kurti pilietinės valdžios kontrolės tradicijas Lietuvoje, pateikia antrašą žmogaus teisių apžvalgą. Išanginė žmogaus teisių apžvalga, suformavusi pagrindą periodinėms apžvalgoms, pristatyta visuomenei 2004 metų birželį. Ši, pirmoji periodinė, apžvalga apima ryškiausius 2004-ųjų žmogaus teisių pažeidimus – tiek naujus, tiek įsisenėjusius. Leidinio tikslas – apžvelgti pagrindinių politinių ir pilietinių žmogaus teisių įgyvendinimo kokybę, identifikuoti problemas, pasiūlyti sprendimų. Tikimės, kad apžvalga pasitarnaus kaip informacinis vadovas tolesnėms diskusijoms ir darbams: tyrimams, politikos žmogaus teisių klausimais formavimui, konferencijoms ir mokymams.

Apžvalga remiasi nuolat ŽTSI vykdomo stebėjimo bei atliekamų projektų duomenimis, pasinaudota 2004-ųjų žiniasklaidos monitoringo rezultatais bei institucijų ar atskirų piliečių pateiktais faktais ir išvadomis. Leidinį rengė darbo grupė, sudaryta iš instituto darbuotojų bei ekspertų – Dovilės Juodkaitės, Henriko Mickevičiaus, Lauryno Pakštaičio, Sauliaus Starkaus, Dariaus Štivilio, Dovilės Šakalienės, Roko Uscilos. Tikimės sulaukti komentarų bei pastabų, kurie padėtų užčiuopti skaudžiausias žmogaus teisių problemas ir tobulinti apžvalgos kokybę.

Esame dėkingi Atviros Visuomenės Institutui bei Atviros Lietuvos Fondui, paremsiems šį projektą.

Kęstutis Čilinskas

Žmogaus teisių stebėjimo instituto valdybos pirmininkas

Henrikas Mickevičius

Žmogaus teisių stebėjimo instituto direktorius

SANTRAUKA

2004 metais kadencijos pabaigoje LR **Seimas ratifikavo Europos Sąjungos konstitucinę sutartį**. Iki šiol nepateikti argumentai, kodėl sutartis ratifikuota ypatingos skubos tvarka, neįvertinus ratifikavimo pasekmių bei nesupažindinus su šiuo ypatingos politinės ir teisinės svarbos dokumento turiniu visuomenės.

2004-aisiais galima išskirti tokius ryškiausius **teisės į politinį dalyvavimą** pažeidimus: rinkimų metu neužtikrintas balsavimo paštu sąžiningumas, balsavimo rinkimų apylinkėje procedūros skaidrumas; pastebėta rinkėjų klaidinimo atvejų; neišspręsta galimybės dalyvauti keliuose rinkimuose problema bei politinės veiklos finansavimo ir jo skaidrumo klausimas; nėra aiškiai reglamentuotas apkaltos būdu nušalintų politikų teisės kandidatuoti rinkimuose atėmimo klausimas, nustatytas mėginimas apriboti teisę į politinį dalyvavimą kilmės pagrindu, išliko problema ribotos bendruomenės galimybės susipažinti su savivaldos institucijų veikla ir dalyvauti priimant su ja susijusius sprendimus.

2004 metų įvykiai rodo, kad **teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą** įgyvendinimas tampa vis aktualesnis. Tačiau, kaip pažymima Europos Tarybos

žmogaus teisių komisaro Alvaro Gil-Robleso 2004 metų ataskaitoje apie Lietuvą, daugumai lietuvių teisė į privatų gyvenimą yra nežinoma arba sunkiai suvokiama. Tai patvirtina bylų Lietuvos teismuose ir skundų Europos žmogaus teisių teismui dėl teisės į privatų gyvenimą pažeidimo mažas skaičius, nors 2004 metus galima vadinti teisės į privatų gyvenimą pažeidimų metais. Vis ryškėja teisės į privatų gyvenimą įgyvendinimo problemos elektroninių ryšių srityje. Nepagrįstai paplitęs asmens kodo naudojimas, dažni privatumo pažeidimai žiniasklaidoje, ikiteisminių tyrimų ir teismo procesų metu.

2004 metais deramo dėmesio nesulaukė svarbiausios sisteminės problemos: teisminės valdžios šakos uždarymas, jos neprofesionalus valdymas, teismų ir teisėjų atskaitingumo tvarkos trūkumai, finansavimo sistemos netobulumas, teismų darbo organizavimo, įskaitant bylų skirstymą, klausimai. *Teismų įstatymo* numatytos prielaidos sukurti nepriklausomą, atskaitingą, veiksmingą ir profesionalią teismų sistemą lieka neišnaudotos. Didėja atotrūkis tarp formalaus ir subjektyviai žmonių suvokiamo teisingumo. Akivaizdūs konkrečių **teisės į teisingą teismą** elementų – nekaltumo prezumpcijos, įrodymų rinkimo, saugojimo bei vertinimo, nešališkumo, rungtyniškumo – pažeidimai. Problemiška lieka antstolių veikla.

Neefektyvi policijos veiklos kontrolė bei atskaitomybės visuomenei trūkumas labiausiai riboja galimybes apsaugoti **žmogaus teises policijos veikloje**. Ryškiausi šie žmogaus teisių pažeidimai: neproporcingas jėgos naudojimas, kankinimai ir žalojimai; netinkamos laikymo sąlygos areštinėse; netinkamas sulaikytųjų, kalinamųjų vežimas ir konvojavimas; nepagrįsti apribojimai disponuoti turtu.

2004 metų gyventojų viešosios nuomonės tyrimas parodė, kad **nusikaltimų aukų teisių** padėtis vertinama blogiausiai. Kaip ir praėjusiais metais ne tik išlieka, bet dar labiau komplikauta tapo asmens pripažinimo nukentėjusiuoju situacija, susiduriama su tinkamos bei savalaikės valstybinių ir nevyriausybinių organizacijų pagalbos bei paramos stygiumi, žalos, ypač moralinės, atlyginimu.

2004 metais išryškėjo arba išliko šios pagrindinės problemos **nuteistųjų teisių** srityje: neužtikrinamas nuteistųjų bei prižiūrėtojų santykių skaidrumas, pažeidžiamos nuteistųjų darbo teisės, ribotos galimybės plėtoti socialinius santykius su išore, vangiai sprendžiamos nuteistųjų reintegracijos problemos.

2004 m. visuomenės nuomonės tyrimas parodė, kad iš pateiktų skirtingų socialinių grupių labiausiai diskrimi-

nuojamais laikomi pagyvenę žmonės. Kitos socialinės grupės pagal diskriminavimo lygmenį išsidėstė taip: neįgalūs asmenys, seksualinės mažumos, moterys, vaikai, etninės mažumos. Stereotipas, sąlygojančius **diskriminaciją**, palaiko žiniasklaida bei aukšti valstybės pareigūnai. 2004 metais įvykęs šiurkštus išpuolis prieš žydų tautybės asmenis bei seksualines mažumas – dienraštyje *Respublika* paskelbti straipsniai – iki šiol laukia teisinio įvertinimo. Didelė visuomenės dalis pateisino 2004 metais prieš Vilniaus romų bendruomenę vykdytą agresyvią „kovos su narkotikų platinimu“ kampaniją, kurios pagrindinis metodas buvo abejotinas žmogaus teisių ribojimas. Visuomenės pasyvumas ir sąmoningumo stoka leido valdžiai imtis tolesnių represinių priemonių prieš romų bendruomenę – buvo šiurkščiai pažeista jų teisė į adekvatų būstą, o kartu ir teisė į privatų gyvenimą bei nuosavybės apsaugą. Išlieka nelietuvių etninės kilmės piliečių dvigubos pilietybės problema.

2004 m. ŽTSI atliktos visuomenės nuomonės apklausos rezultatai parodė, kad sveikatos apsaugos įstaigos patenka į trejetuką institucijų, labiausiai pažeidžiančių žmogaus teises. Žiniasklaidos monitoringas bei norminės bazės sveikatos apsaugos srityje analizė atskleidė šias pagrindines problemas **pacientų teisių** užtikrinimo srityje: neetiškas medikų elgesys su pacientais; neracionalus sveikatos ap-

saugos finansavimo naudojimas; kyla problemų įgyvendinant žalos pacien-
tams atlyginimą reglamentuojančius
teisės aktus; neužtikrinama teisė į in-
formaciją; pažeidžiama teisė į priva-
taus gyvenimo gerbimą.

2004 metais buvo reformuojama Lie-
tuvos įstatyminė bazė neįgaliųjų atžvil-
giu. Vis dar išlieka nemažai su **neįga-
liaisiais susijusių** problemų tiek įsta-
tymų, tiek praktinio jų įgyvendinimo
srityje. Labiausiai išryškėjusios proble-
mos: neefektyvus neįgalių žmonių glo-
bą vykdančių asmenų (įstaigų) atskai-
tomybės ir jų veiklos kontrolės mecha-
nizmas; neadekvatus bendruomeninių
(socialinių) paslaugų teikimas, jų trū-
kumas savivaldybėse; neužtikrintas vie-
šosios aplinkos prieinamumas, trans-
porto priemonių bei būsto pritaiky-
mas; informacinės atskirties problema;
neužtikrintos teisės į švietimą bei už-
imtumą. Išlieka aktuali asmenų ne-
veiksmo nustatymo bei globos sky-
rimo problema.

Lietuva yra ratifikavusi visus pagrindi-
nius **vaiko teises** ginančius tarptauti-
nius aktus, sukurta vaikų teisių apsau-
gos institucijų sistema: nacionalinis
vaikų teisių apsaugos tarnybų tinklas,
vaikų teisių apsaugos kontrolieriaus
institucija. Deja, vaiko teisių pažeidi-
mų šalinimo ir prevencijos mecha-
nizmas nėra efektyvus. Nėra kryptingos
vaiko teisių politikos, ryškus instituci-
jų tarpusavio bendradarbiavimo trū-

kumas, neaiškus atsakomybės paskirs-
tymas, institucijų pasyvumas ir darbuo-
tojų kvalifikacijos trūkumas. Kyla pro-
blemos įstatymų įgyvendinimo bei po-
įstatyminio reglamentavimo srityse.
Ryškiausios pažeidimų grupės 2004-ai-
siais: smurtas vaikų atžvilgiu namuo-
se bei mokyklose; nesprendžiamos
gatvės vaikų problemos valstybiniu ly-
giu, nepakankamai gerai ginamos vai-
kų teisės baudžiamajame procese (vai-
kai-aukos, vaikai-liudytojai, nepilna-
mečiai teisės pažeidėjai); vaiko intere-
sų neginanti viešoji globa; dažnas sek-
sualinis išnaudojimas tiek iš suaugu-
siųjų, tiek iš bendraamžių; teisės į
mokslą bei teisės į būstą pažeidimai.

Išlieka daug įsisenėjusių **smurto šei-
moje** aukų teisių pažeidimų: teisinė
bazė nepalanki prievartos aukai; ne-
diegiami pažangūs aukos ir smurtau-
tojo konfliktų sprendimo metodai;
ryškus teisėsaugos institucijų pareigū-
nų kvalifikacijos bendraujant su šio ti-
po nukentėjusiais trūkumas; ven-
giama pradėti ikiteisminius tyrimus;
prastai išvystyta paramos pagalbos au-
koms infrastruktūra. Naujos proble-
mos – nepakankamas naujai įdiegtos
kardomosios priemonės taikymas, au-
kos teisių negina privataus kaltinimo
institutas; smurtautojų rehabilitacinės
programos neefektyvumas.

ŽTTSI 2004 m. visuomenės nuomonės
tyrimas rodo, kad 36,8 proc. apklaus-
tųjų yra įsitikinę, jog **prekybos žmonė-
mis** prevencijai skiriama mažai ir labai

mažai dėmesio. Be to, daugiau nei pusė apklaustųjų nežino, kur reikėtų kreiptis dėl šios problemos. Šiuo metu galiojantys įstatymai nėra orientuoti į pagalbą prekybos žmonėmis aukoms. Prekybos žmonėmis aukos susiduria su stigmatizacija, neigiamais antrinės viktimizacijos poveikiais ir teisėsaugoje, ir žiniasklaidoje, ir visuomenėje, teisėsauga nepakankamai principinga prekyautojų ir sąvadautojų atžvilgiu.

Pagyvenę žmonės susiduria su eile diskriminuojančio pobūdžio veiksnių darbo, sveikatos draudimo, prekių ir paslaugų teikimo srityse, taip pat stipriai išplito smurtas vienišų pagyvenusių žmonių Lietuvos kaimuose ir vienkietuose atžvilgiu.

1. Ižanga

2004-aisiais Lietuva įstojo į Europos Sąjungą, taip įgydama kur kas didesnes prielaidas apsaugoti žmogaus teises. Tačiau gyvenimas parodė, kad narystė savaime žmogaus teisių neužtikrina, atvirkščiai, 2004-ieji tapo daugelio šurkščių žmogaus teisių pažeidimų metais.

Nerimą kelia didėjančios elektroniniais ryšiais perduodamos informacijos kontrolės galimybės ir surinktos informacijos naudojimo būdai. Ypač šurkščiai teisė į privataus gyvenimo gerbimą buvo pažeista viešinant asmenų privačių telefoninių pokalbių turinį. Nepagrįstas ir viešas asmenį identifikuojančio kodo naudojimas tapo norma. Plačiai nuskambėjo nekaltumo prezumpcijos pažeidimo atvejai – aukšti teisėsaugos pareigūnai viešai pasisakė dėl įtariamų asmenų kaltumo nelaukdami teismo. Antstolių veiklos praktika vienpusiškai palanki antstoliams ir nepriimtina žmogaus teisių apsaugos požiūriu.

Išryškėjo eilė problemų, susijusių su teisės į politinį dalyvavimą įgyvendinimu, ypač užtikrinant teisę į laisvus ir teisingus rinkimus: balsų pirkimas, rinkėjų klaidinimas, balsavimo procedūrų netobulumas. 2004-aisiais vaikai išliko viena iš pažeidžiamiausių socialinių grupių: smurtas vaikų atžvilgiu

išplitęs ir namuose, ir mokyklose, nesprendžiama gatvės vaikų problema, kelia nerimą vaikų patiriamos seksualinės prievartos bei išnaudojimo mastai. Kita pažeidžiama grupė – romų mažuma – patyrė šurkščius teises į adekvatų būstą pažeidimus. Antisemitiniai bei homofobiški išpuoliai žiniasklaidoje nesulaukė tinkamo teisinio įvertinimo.

Šioje apžvalgoje aptariamos pagrindinių pilietinių ir politinių teisių įgyvendinimo 2004-aisiais problemos bei ryškiausi žmogaus teisių pažeidimai. Apimta teisė į politinį dalyvavimą, teisė į privataus gyvenimo gerbimą, teisė į teisingą teismą, žmogaus teisės policijos veikloje, diskriminacija, rasizmas bei kitos nepakantumo formos. Atskirai išskirtos pažeidžiamos grupės: moterys, vaikai, pagyvenę asmenys, pacientai, neįgalieji, nusikaltimų aukos, nuteistieji. Nagrinėjant pažeidžiamų grupių teises paliestas ir politinis-socialinis kontekstas.

2. Teisė dalyvauti politiniame gyvenime

Per žmogaus teisę dalyvauti politiniame gyvenime realizuojama demokratijos, kaip žmonių valdžios, esmė. Deja, šios teisės reikšmė ir turinys nėra pakankamai gerai įsisąmoninti. 2004 m. ŽTSI atlikto tyrimo metu nustatyta, kad tarp pilietinių ir politinių teisių teisė dalyvauti politiniame gyvenime laikoma viena iš mažiausiai pažeidžiamų – taip manė 55,7 proc. respondentų.¹

Nekritiškas požiūris į šios teisės įgyvendinimą sudaro terpę, palankią valdžiai atitrūkti nuo piliečių, atsirasti abipusiam nepasitikėjimui ir nušalinti piliečius nuo svarbių politinių sprendimų priėmimo. 2004 metais kadencijos pabaigoje Lietuvos Respublikos Seimas ypač skubiai, net neturėdamas galutinio varianto lietuvių kalba, ratifikavo Europos Sąjungos konstitucinę sutartį. Beje, sutarties vertimo bei redagavimo darbai buvo tęsiami po ratifikavimo akto, tad Seimo nariai nubalsavo už dokumentą, kurio tekstas po balsavimo buvo keičiamas.

Argumentų, kodėl reikėjo skubiai ratifikuoti sutartį ne-

Teisės dalyvauti politiniame gyvenime... reikšmė ir turinys nėra pakankamai gerai įsisąmoninti.

Seimas ypač skubiai, neturėdamas galutinio varianto lietuvių kalba, ratifikavo Europos Sąjungos konstitucinę sutartį. ... Nesupažindinus su jos turiniu visuomenės ir nepaklausus jos nuomonės apie šį ypatingos politinės ir teisinės svarbos dokumentą...

įvertinus ratifikavimo padarinių, nesupažindinus su jos turiniu visuomenę ir nepaklausus jos nuomonės apie šį ypatingos politinės ir teisinės svarbos dokumentą, iki šiol nepateikta. Gyventojų nuomone, Seimas skubos tvarka ratifi-

kavo Europos Sąjungos konstitucinę sutartį todėl, kad nepasitikėjo Lietuvos gyventojais (taip manė 24,3 proc. gyventojų) ir naujai išrinktais Seimo nariais (21,9 proc.).² Maždaug pusė apklausos respondentų buvo įsitikinę, kad sutartis dėl Konstitucijos turėjo būti ratifikuota surengus referendumą. Kitas visuomenės nuomonės tyrimas patvirtino, kad didesnę Lietuvos gyventojų dalis mano, jog dėl Europos Sąjungos Konstitucijos turėjo būti surengtas referendumas.³ Dauguma gyventojų (90 procentų) jautė informacijos apie Europos Sąjungos konstitucinę sutartį stygių ir tik 7 procentai teigė esą su šiuo dokumentu susipažinę; plačiau susipažinti su jau ratifikuota sutartimi norėtų 62 procentai apklaustųjų.⁴

Žmogaus teisių stebėjimo institutas pareiškimu kreipėsi į Prezidentą, prašydamas nepasirašyti įstatymo, kuriuo ratifikuota sutartis.⁵ Prašyme buvo nurodyta, kad pagal Lietuvos Konstituciją svar-

biausi valstybės bei tautos gyvenimo klausimai turi būti sprendžiami referendumu. Seimas, skubos tvarka ratifikuodamas sutartį dėl Europos Sąjungos Konstitucijos, neatsiklausė visuomenės nuomonės ir neatsižvelgė į suinteresuotų visuomeninių organizacijų pastabas. Žmogaus teisių stebėjimo institutas pasiūlė Prezidentui kreiptis į Konstitucinę Teismą išvados, ar sutartis ir jos ratifikavimo būdas neprieštarauja Lietuvos Konstitucijai. Deja, įstatymas dėl sutarties ratifikavimo buvo pasirašytas. Oficialus sutarties tekstas lietuvių kalba iki šiol nėra paskelbtas.

Be to, 2004-aisiais galima išskirti šiuos ryškiausius teisės į politinį dalyvavimą pažeidimus: rinkimų metu neužtikrintas balsavimo paštu sąžiningumas, balsavimo rinkimų apylinkėje procedūros skaidrumas, pastebėti rinkėjų klaidinimo atvejai, neišspręsta galimybės dalyvauti keliuose rinkimuose problema bei politinės veiklos finansavimo ir jo skaidrumo klausimas, nėra aiškiai reglamentuotas apkaltos būdu nušalintų politikų teisės kandidatuoti rinkimuose atėmimo klausimas. Nustatytas mėginimas apriboti teisę į politinį dalyvavimą jo kilmės pagrindu. Išliko problema – ribotos bendruomenės galimybės susipažinti su savivaldos institucijų veikla ir dalyvauti priimant su ja susijusius sprendimus.

Rinkimų metu kilo nemažai problemų, susijusių su balsavimo paštu sąžiningumu ... Pastebėtas balsų pirkimas, už reikiamą balsavimą rinkėjui „sumokant“ buteliu alaus..

Problemos užtikrinant teisę į laisvus ir sąžiningus rinkimus. 2004-ieji buvo rinkimų metai – įvyko LR Prezidento rinkimai, taip pat rinkimai į

Seimą ir Europos parlamentą. Rinkimų metu kilo nemažai problemų, susijusių su balsavimo paštu sąžiningumu. Įvykusių rinkimų metu registruota itin daug balsavusiųjų paštu – Europos Parlamento rinkimuose ir Prezidento rinkimų pirmajame ture paštu balsavo 171,3 tūkstančio (6,6 proc.) visų rinkėjų; Prezidento rinkimų antrajame ture balsavo 220,8 tūkst. (8,32 proc.) rinkėjų.⁶ Kai kurie rinkimų stebėtojai tai sieja su balsų pirkimu.⁷ Balsų pirkimo atvejų pastebėta atskirose rinkimų apylinkėse: Lentvaryje rinkimus stebėję žmonės teigė, kad asocialiems asmenims už balsavimą buvo siūdomi pinigai, kurie esą buvo mokami atokiau nuo balsavimo vietos, parodžius užpildytą biuletenį.⁸ Zarasų–Visagino vienmandatėje rinkimų apygardoje pastebėtas balsų pirkimas, už reikiamą balsavimą rinkėjui „sumokant“ buteliu alaus.⁹ Panašūs faktai pastebėti ir kitose apylinkėse.¹⁰ Vilniuje prie 28 pašto skyriaus sulaikyti asmenys, siejami su galimais rinkimų tvarkos pažeidimais, kurie už balsavimą perdavė po 20 litų.¹¹ Raseinių rajono policija sulaikė asmenį, pas kurį rado daugiau nei pusšimtį rinkėjų pažymėjimų.¹² Bandymus pirkti balsus pasmerkė Seimo pirmininkas, žiniasklaidai pareiškęs, kad „rinkimai pradedami išsigimti“.¹³ Vienas iš socialdemok-

ratų lyderių pabrėžė, kad rinkimuose išryškėjo naujas dalykas – masinis balsų pirkimas, ypač balsuojant paštu, dėl to ateityje balsavimas paštu turi būti apribotas.¹⁴

Netobula balsavimo rinkimų apylinkėje procedūra. Rinkimų apylinkėse neįsitikinama, ar rinkėjas įmeta į balsadėžę balsavimo biuletenį. Išlieka galimybė jį išsinešti; nereikalaujama, kad rinkėjas sulankstytų biuletenį prieš mesdamas į balsadėžę, taip išsaugodamas balsavimo paslaptį; balsavimo patalpoje susiburia daug žmonių, negerbiančių slaptumo procedūros, todėl balsavimo biuleteniai pildomi atvirai, o ne balsavimo kabinoje; trukdoma komisijos nariams sekti, kas vyksta šalia balsadėžės.¹⁵

2004 metų rinkimų į Seimą metu gauta skundų dėl rinkėjų klaidinimo ir raginimo nebalsuoti už vieną ar kitą kandidatą. Pastebėta, kad įvairių partijų kandidatai klaidino rinkėjus apygardose. Kai į antrąjį rinkimų turą pateko pagal partijos sąrašą išrinktas kandidatas, rinkėjai buvo raginami už jį nebalsuoti, nes jis esą vis tiek pateko į Seimą.¹⁶ Išvardyti pažeidimai, pirmiausia balsų pirkimas, šiurkščiai iškreipia teisę į laisvus ir sąžiningus rinkimus, todėl būtina tobulinti rinkimų procedūrą, numatant priemones, padėsiančias užkirsti kelią panašioms faktams ateityje.

Neišspręstas lieka partijų politinės veiklos finansavimo ir jo skaidrumo klausimas.

Lieka neišspręsta galimybės dalyvauti keleriuose rinkimuose problema. Pagal galiojančią tvarką tas pats asmuo gali kandidatuoti į kelias renkamas institucijas arba kandidatuoti būdamas jau išrinktas į kitą instituciją. Tai neretai pavirsta rinkėjų apgaudinėjimu, pavyzdžiui, asmenys kandidatuoja į Seimą, jau būdami išrinkti į Europos parlamentą, arba kandidatuoja į Seimą, būdami savivaldybių merais. Rinkėjai balsuodami nežino, ar toks asmuo sėkmės atveju pasirinks jam parodytą pasitikėjimą, ar atsisakys jiems atstovauti. Jo pasirinkimą dažniausiai lemia politiniai išskaičiavimai, o ne noras atstovauti jį išrinkusiems rinkėjams. Tokia tvarka diskredituoja laisvų ir sąžiningų rinkimų sąvoką, todėl turi būti panaikinta.¹⁷

2004 metais, kaip ir anksčiau, buvo taikoma paslėpta, nesąžininga politinė reklama. Prieš Seimo rinkimus televizijos žiūrovai buvo klaidinami siužetais, rodančiais kai kurių politinių partijų lyderius, nenurodant, kad tai – užsakyti siužetai. Tokius užsakytus siužetus transliavo ir nacionalinis transliuotojas. Šis elgesys nebuvo pastebėtas ir deramai neįvertintas žurnalistinę etiką inspektuojančių institucijų.¹⁸

Neišspręstas lieka partijų politinės veiklos finansavimo ir jo skaidrumo klausimas. Politikų nuomone, tikslinga daugiau lėšų skirti politinėms partijoms

iš valstybės biudžeto, tačiau nežinia, ar tai padės išspręsti problemą, nes skiriami valstybės pinigai nebūtinai bus panaudoti skaidriai, nėra reikiamo mechanizmo skaidrumui užtikrinti. Be to, numatoma finansuoti tik tas politines partijas, kurios įveikia rinkiminiuosius barjerus Seimo narių skaičiumi. Tokiu atveju susiduriama su nelygybe, ir gali kilti grėsmė pažeisti sąžiningos politinės konkurencijos principą. Finansuojant ne visas nustatyta tvarka įregistruotas partijas, bet tik esančias valdžioje, nebus užtikrintas dalyvavimo politiniame gyvenime lygybės reikalavimas. Tokiu būdu finansuojamos partijos gali virsti tik valdžia suinteresuotomis interesų grupėmis.

Teisė dalyvauti rinkimuose. 2004 metais kilo klausimas dėl asmens, kurio atžvilgiu pritaikytas apkaltos procesas, teisės dalyvauti rinkimuose. Nušalinus apkaltos būdu iš Prezidento pareigų R. Pakšą, šiuo klausimu pasisakė Konstitucinis Teismas. Absoliutus Konstitucinio Teismo draudimas apkaltos būdu nušalintam asmeniui dalyvauti rinkimuose vertinamas skirtingai. Šį sprendimą vertinant žmogaus teisių požiūriu, gali kilti abejonių dėl jo proporcingumo siekiamam tikslui – nubauti už priesaikos sulaužymą. Kad ateityje būtų išvengta panašių situacijų ir vertinimų, teisės aktuose turi būti numatytos aiškios nuostatos, kokios priesaikos sulaužymas kokius padarinius sukelia.

Nuo savivaldybių veiklos nušalintos bendruomenės neretai tampa politinių partijų ar asmeninių interesų įgyvendinimo įrankiu

Dalyvavimas savivaldoje. Kaip ir anksčiau, 2004 metais kilo sunkumų dėl bendruomenių narių galimybės susipažinti su

savivaldos institucijų veikla ir dalyvauti priimant su jais susijusius sprendimus. Apie savivaldybių rengiamus sprendimus gyventojus dominančios informacijos nėra arba jos nepakanka. Nuo savivaldybių veiklos nušalintos bendruomenės neretai tampa politinių partijų ar asmeninių interesų įgyvendinimo įrankiu, o ne priemone spręsti kasdienes gyventojų problemas bei tenkinti jų interesus. Tikslinga inicijuoti savivaldos institucijų veiklą reglamentuojančių teisės aktų pakeitimus, pabrėžiant bendruomenės vaidmenį ir jo svarbą priimant sprendimus, įgyvendinti Konstitucinio Teismo nutarimų nuostatas, kuriomis šis vaidmuo įtvirtintas.¹⁹

Abejonių kelia kai kurie savivaldos institucijų veiksmai, pavyzdžiui, Šiaulių miesto savivaldybė, sutaupiusi 2 milijonus litų iš socialinėms pašalpoms skirtų lėšų, dalį pinigų nusprendė skirti savo reikmėms.²⁰ Taip pat paminėtinas atvejis, kai Kauno miesto tarybos nariams kas mėnesį buvo mokamos nepagrįstai didelės išlaidos kanceliariinėms priemonėms, siekusioms net 1080 litų.²¹

Lygybės principas dalyvaujant politiniame gyvenime. 2004 metais buvo bandoma apriboti asmens teisę į politinį

dalyvavimą jo kilmės pagrindu. Seime buvo užregistruotas politinių partijų įstatymo papildymo įstatymo projektas,²² kuriuo buvo siūloma įteisinti nuostatą, kad politinėms partijoms gali vadovauti tik Lietuvos piliečiai pagal kilmę. Tokia iniciatyva vertintina kaip nepagrįstai diskriminacinė. Žmogaus teisių požiūriu negali būti piliečių ir „piliečių pagal kilmę“ skirtumų, todėl asmens teisės į politinį dalyvavimą negalima apriboti tokiais pagrindais kaip kilmė ar tautybė.

2004 metais buvo bandoma apriboti asmens teisę į politinį dalyvavimą jo kilmės pagrindu.

⁹ Pirmąją balsavimo dieną – pranešimai apie balsų pirkimą. *ELTA*, 2004-10-19. www.delfi.lt

¹⁰ *Centro dešinieji sieks užkirsti kelią balsų pirkimui. DELFI*, 2004-10-18. www.delfi.lt

¹¹ *Sulaikyti įtariamai pirkę ir pardavę balsus. ELTA*, 2004-10-08. www.delfi.lt

¹² *Daugėja pranešimų apie balsų pirkimą ir agitavimą. ELTA, BNS*, 2004-10-21. www.delfi.lt

¹³ *A. Paulausko nuomone, rinkimai Lietuvoje ima išsigimti. BNS*, 2004-10-14. www.delfi.lt

¹⁴ *Mąstoma apie balsavimo paštu apribojimą. BNS*, 2004-10-25. www.delfi.lt

¹⁵ „Suklastoti“ rinkimai. *DELFI*, 2004-06-29. www.delfi.lt

¹⁶ *Kovoje dėl vietos Seime – rinkėjų klaidinimas. Lietuvos televizijos naujienų tarnyba*, 2004-10-19. www.delfi.lt

¹⁷ Daugiau žr. *Teisė į dalyvauti politiniame gyvenime // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga – ŽTSI*. Vilnius, 2004, p. 8.

¹⁸ *Politinė reklama: laukėt ar ne, aš sugrižau. DELFI*, 2004-09-06. www.delfi.lt. Daugiau žr. *Žiniasklaidos laisvė // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga – ŽTSI*. Vilnius, 2004, p. 13.

¹⁹ Daugiau žr. *Teisė į dalyvauti politiniame gyvenime // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga – ŽTSI*. Vilnius, 2004, p. 8.

²⁰ *Už socialines pašalpas – automobilis savivaldybei. Lietuvos žinios*, 2004-10-03.

²¹ *Kauno politikai dosniai šelpia patys save. Kauno diena*, 2005-02-21.

²² *ELTA*, 2004-07-01.

¹ Žmogaus teisių stebėjimo instituto visuomenės nuomonės tyrimas – *Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*, 2005-01-17. www.hrmi.lt.

² Ten pat.

³ Tokią nuomonę palaikė 36 procentai, tuo tarpu ratifikavimą Seime palaikė 27 procentai apklaustųjų. *Gyventojai mano, kad dėl ES Konstitucijos reikėjo referendumo. ELTA*, 2004-12-03.

⁴ Ten pat.

⁵ *Kreipimasis į Lietuvos Respublikos Prezidentą dėl ES konstitucinės sutarties ratifikavimo. ŽTSI*, 2004-11-18. <http://www.hrmi.lt/news.php?strid=1999&id=2148>

⁶ Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija. http://www.vrk.lt/pgl_data.htm.

⁷ *Paštu atiduodami balsai paklausūs tarp turtingų pirkėjų. ELTA*, 2004-10-07. www.delfi.lt

⁸ *Darbo partijai mesti įtarimai papirkinėjant rinkėjus. DELFI*, 2004-10-05. www.delfi.lt

3. Teisė į privataus gyvenimo gerbimą

2004 metų įvykiai rodo, kad teisės į privataus gyvenimo gerbimą²³ įgyvendinimas tampa vis aktualesnis. Tačiau, kaip pažymima Europos Tarybos žmogaus teisių komisaro Alvaro Gil-Robleso 2004 metų ataskaitoje apie Lietuvą, daugumai lietuvių teisė į privatų gyvenimą yra nežinoma arba sunkiai suvokiama. Tai patvirtina bylų Lietuvos teismuose ir skundų Europos žmogaus teisių teismui dėl teisės į privatų gyvenimą pažeidimo mažas skaičius, nors 2004 metus galima vadinti teisės į privatų gyvenimą pažeidimų metais. Vis ryškėja teisės į privatų gyvenimą įgyvendinimo problemos elektroninių ryšių srityje. Nepagrįstai paplitęs asmens kodo naudojimas, dažni privatumo pažeidimai žiniasklaidoje, ikiteisminių tyrimų ir teismo procesų metu.

2004 metais žiniasklaidoje²⁴ buvo pranešta, kad Valstybės saugumo departamentas turi galimybę nevaržomai klausytis žmonių pokalbių mobiliaisiais telefonais. Didžiųjų telekomunikacijų bendrovių atstovai patvirtino, kad telekomunikacijų bendrovės, sudarančios

Daugumai lietuvių teisė į privatų gyvenimą yra nežinoma arba sunkiai suvokiama, nors 2004 metus galima vadinti teisės į privatų gyvenimą pažeidimų metais.

Trūksta detalios tvarkos, užtikrinančios, kad pareigūnai kontroliuotų tik tuos abonentus, kurie nurodyti teismo sankcijoje ir tik sankcionuotu laikotarpiu.

technines galimybes operatyvinės veiklos tarnyboms slapta klausytis telefoninių pokalbių, negali kontroliuoti, ar pareigūnai klausosi tik tų abonentų, kurie nurodyti teismo sankcijoje.²⁵ Trūksta detalios tvarkos, užtikrinančios, kad pareigūnai kontroliuotų tik tuos abonentus, kurie nurodyti teismo sankcijoje ir tik sankcionuotu laikotarpiu.²⁶

Nerimą kelia kai kurie teisėsaugos institucijų vykdomos elektroninių ryšių kontrolės tvarkos aspektai. *Elektroninių ryšių įstatymas* įpareigoja elektroninių ryšių paslaugų teikėjus sudaryti techninę galimybę teisėsaugos institucijoms kontroliuoti perduodamos informacijos turinį, kitaip sakant, suteikti priėjimą prie visų elektroninio ryšio tinklo išteklių. Techninės komandos pradėti ar nutraukti pasiklausymą arba kitą elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę saugomos Vyriausybės įgaliotos institucijos patalpose taip, kad komandų duomenų negalima būtų pakeisti. Tik 2004 metų gruodį šia valstybės įgaliojama institucija paskirtas Valstybės saugumo departamentas (VSD), tačiau iki šiol nenustatyta tvarka, pagal kurią VSD kiekvienam operatyvinės veiklos subjektui, o baudžiamajame procese – ir ikiteisminio tyrimo įstaigai, suda-

rytų technines galimybes savarankiškai kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos turinį. Tokios tvarkos nebuvimas sudaro prielaidas operatyvinės veiklos subjektui ar ikiteisminio tyrimo įstaigai piktnaudžiauti suteikiama teise vykdyti kontrolę. Ši tvarka turi būti kuo skubiau patvirtinta.

Valstybės įgaliota institucija paskyrus VSD, už elektroninių ryšių kontrolės priežiūrą atsako institucija, kuri pati vykdo operatyvinę veiklą ir atlieka ikiteisminius tyrimus. Tai reiškia, kad ta pati institucija kai kuriais atvejais ir organizuos kontrolės vykdymą, ir saugos šios kontrolės įrodymus. Tokia praktika yra ydinga. Tam, kad būtų garantuota asmenų teisė į privatų gyvenimą, apribojant galimybes keisti saugomą informaciją apie elektroninių ryšių kontrolę, minėtos informacijos saugojimas turi būti pavestas ne VSD. Papildomai arba alternatyviai kitoje institucijoje, pavyzdžiui, Generalinėje prokuratūroje, galėtų būti įdiegta įranga, kurioje būtų fiksuojamos visos operatyvinės veiklos subjektų komandos dėl elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės.

Šiuo metu Generalinės prokuratūros atliekama operatyvinės veiklos kontrolės teisėtumo priežiūra neveiksminga. 2004 metais prokuratūros atstovai pripažino, kad atliekama priežiūra yra

Valstybės saugumo departamentas ir organizuoja elektroninių ryšių kontrolės vykdymą, ir saugo šios kontrolės įrodymus.

nepakankamai gera, keistina.²⁷ Ši problema išsiplečia ir į elektroninių ryšių kontrolės sankcionavimo

sritį. Teisėjai, išimtiniais atvejais – prokurorai patenkina didžiąją dalį prašymų sankcionuoti šią operatyvinę veiklą. Tokia situacija susiklostė ir dėl to, kad teisėjai ir prokurorai, negaudami visos operatyvinės informacijos, sprendimus priversti priimti remdamiesi neišsamia informacija. *Operatyvinės veiklos įstatymas* turėtų suteikti teisę teisėjams bei prokurorams prireikus gauti visą operatyvinę medžiagą. 2004 metų antroje pusėje Seimui pateikta nauja *Operatyvinės veiklos įstatymo* redakcija tokią galimybę numato, todėl šį įstatymą reikėtų skubiai priimti.

Šią veiklą taip pat prižiūri Operatyvinės veiklos parlamentinės kontrolės komisija. Praeitais kadencijos Seime ji buvo sukurta 2003 metų pabaigoje, kilus prezidentūros skandalui. Reikėtų šios komisijos, sudarytos 2005 m. kovo mėnesį, darbą derinti su specialios, nuo politinės valdžios nepriklausomos, institucijos vykdoma operatyvinės veiklos priežiūra.²⁸ Parlamentinei komisijai suteikta teisė tirti tik šurkščius pažeidimus, tuo tarpu speciali institucija galėtų nagrinėti ir kitus skundus dėl teisės į privatų gyvenimą pažeidimo, įskaitant jau įvykusios elektroninių ryšių kontrolės teisėtumo įvertinimą. Tokia institucija taip pat turėtų teikti periodines ataskaitas apie vykdytas sekimo priemones, elektroni-

nių ryšių kontrolės mastus, kokiems nusikaltimams tirti buvo panaudotos elektroninio sekimo priemonės, nurodyti elektroninių sekimo priemonių naudojimo tęstinumą (laiką). Tokios specialios institucijos galimybė numatyta naujos *Operatyvinės veiklos įstatymo* redakcijos projekte. Kaip alternatyva gali būti svarstomas variantas šios specialiosios institucijos funkcijas bent iš dalies suteikti Valstybinei duomenų apsaugos inspekcijai (VADAI).

Vienas iš šurkščiausių 2004-ųjų žmogaus teisių pažeidimų buvo atliekant operatyvinę veiklą įrašytų privačių telefoninių pokalbių pavišimas. Nemažai privačių pokalbių buvo pavišinta ištikus Prezidentūros krizei. Taip pat pavišinti Seimo narių, įtartų korupciniais ryšiais, pokalbiai su privačiais asmenimis. Šie pokalbiai buvo transliuojami per televiziją, radiją, viešai aptarinėjami. Privačius pokalbius viešinti skatino netgi teisėsaugos institucijų vadovai – generalinio prokuroro pavaduotojas ir Specialiųjų tyrimų tarnybos Vilniaus valdybos vadovas. Tikėtina, kad atsiradus teisminiams precedentams šioje srityje, tokių piktnaudžiavimų sumažės.

Pagal *Operatyvinės veiklos įstatymą* išlaptinta informacija, taip pat duomenys apie žmogaus asmeninį ir šeiminių

Vienas iš šurkščiausių 2004-ųjų žmogaus teisių pažeidimų buvo atliekant operatyvinę veiklą įrašytų privačių telefoninių pokalbių pavišimas. ... Privačius pokalbius viešinti skatino teisėsaugos institucijų vadovai.

gyvenimą, asmenį žeminantys duomenys gali būti perduodami tik operatyvinės veiklos subjektų bendradarbiavimo arba baudžiamojo proceso tikslais. Į tokios informacijos nutekimą

turėtų nedelsdamos ir veiksmingai reaguoti ikiteisminio tyrimo institucijos: kelti baudžiamąsias bylas, pažeidėjams turėtų būti taikoma griežta atsakomybė. Už šiuos pažeidimus turėtų atsakyti ir operatyvinę veiklą vykdančių, ir ikiteisminio tyrimo institucijų vadovai, kurie turi užtikrinti šios informacijos saugumą. Žiniasklaidos etikos standartų laikymąsi prižiūrinčios institucijos turėtų įvertinti įvykusius pavišimo faktus ir imtis priemonių griežtai įgyvendinti taisyklę, kad tik atvirame teismo posėdyje pavišintų ir su viešu interesu susijusių telefono pokalbių turinys gali būti pavišintas žiniasklaidoje.

Abejonių kelia galimybė ikiteisminio proceso metu pavišinti asmenų susižinojimo elektroniniais ryšiais turinį. *BPK 177* straipsnyje numatyta taisyklė, kad prokuroro leidimu ikiteisminio tyrimo duomenys (prie kurių priskirtini ir elektroninių ryšių turinys bei srauto duomenys, gauti ikiteisminio tyrimo metu arba juos surinkus operatyvinės veiklos metu bei išslaptinus ir perdavus į baudžiamąją bylą) iki bylos nagrinėjimo teisme gali būti skelbiami. Tokios įstatymo nuostatos rei-

kalingumas ir racionalumas yra abejotinas, nes lieka neaišku, kokiais atvejais ir kokių teisėtų tikslų siekiant toks paviešinimas yra įmanomas. Reikėtų šios įstatymo nuostatos atsisakyti arba bent jau nedelsiant ją detalizuoti, numatant konkrečius galimo paviešinimo atvejus ir apribojimus prokurorui, nes, kaip rodo praktika, galimybė paviešinti ikiteisminio tyrimo duomenis gali būti panaudota politiniais arba kitais su nusikaltimų tyrimu nesusijusiais tikslais.

2004 metų antroje pusėje kilo skandalas, susijęs su vieno iš didžiausių telekomunikacijų operatorių – Lietuvos telekomo – veikloje naudojama ACB/ITSS įranga. Dėl šios įrangos laikymo ir naudojimo Generalinės prokuratūros pradėtas ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas. Kai kurių valstybės institucijų, įskaitant VSD, vadovai pastebėjo, kad minėta įranga buvo ir galbūt yra neteisėtai kaupiami su žmonių privačiu gyvenimu susiję duomenys. Žiniasklaidoje buvo paskelbta, kad minėta įranga DTMF (angl. *Dual tone multiple frequency*)²⁹ signalų pavidalu neteisėtai buvo kaupiami bankinių operacijų slaptažodžiai, signalizacijų kodai ir kita privati informacija. Labiausiai dėl tokios informacijos kaupimo suserimo Lietuvoje veikiantys bankai, suabejoję savo teikiamų paslaugų saugumu. Visuo-

... Lietuvos telekomo veikloje naudojama ACB/ITSS įranga.

... Buvo ir galbūt yra neteisėtai kaupiami su žmonių privačiu gyvenimu susiję duomenys.

... 71 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad minėta įranga buvo naudojama ir pokalbiams pasiklausti

menės nuomonės tyrimas parodė, kad net 71 proc. Lietuvos gyventojų mano, kad minėta įranga buvo naudojama ir pokalbiams pasiklausti.³⁰

Nėra žinoma, ar panaši įranga, deklaruojant sukčiavimo elektroninių ryšių tinkle prevencijos tikslus, yra naudojama ir kitų telekomunikacijų operatorių. ACB/ITSS įrangos įsigijimo, laikymo ir naudojimo klausimas Lietuvoje nepakankamai sureguliuotas. Valstybės institucijos turėtų nustatyti reikalavimus tokiai įrangai sertifikuoti bei naudoti kasdienėje telekomunikacijų operatorių ūkinėje veikloje.

Nepakankamai gera elektroninių ryšių paslaugų teikėjų vykdoma asmens duomenų tvarkymo deklaravimo kontrolė. Kai kurie paslaugų teikėjai nedeklaruoja visų kaupiamų duomenų, pavyzdžiui, sujungimo laiko, komunikacijos trukmės, vietos nustatymo duomenų, nors iš tiesų neabejotina, kad šie duomenys kaupiami, nes dalis iš jų yra būtini technologiniame procese. Tvarkant asmens duomenis nepranešus VADAI, pažeidžiamas įstatymas.

Elektroninio ryšio paslaugų teikėjų kaupiamų duomenų apsaugą nuo atsitiktinio ar neteisėto sunaikinimo, pakeitimo ar atskleidimo reglamentuoja

Elektroninių ryšių įstatymas bei *Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas*. Šios pareigos vykdymą prižiūri VADAI, kuri kol kas tam skiria per mažai dėmesio. Tai susiję ir su nepakankamu inspekcijos teisių reglamentavimu užtikrinant duomenų saugumo elektroninėje erdvėje. Neabejotinai reikia tokią kontrolę detalizuoti ir įstatymuose, ir poįstatyminiuose teisės aktuose. Inspekcija turėtų griežčiau kontroliuoti duomenų (paslaugų) saugumo užtikrinimą elektroninių ryšių srityje. Turi būti sugriežtinta atsakomybė už duomenų saugumo pažeidimus. *Administracinių teisės pažeidimų kodekse* už asmens duomenų tvarkymą pažeidžiant nustatytus reikalavimus numatyta atsakomybė siekia iki vieno tūkstančio litų, o pakartotinai padarius pažeidimą – iki dviejų tūkstančių litų. Tai aiškiai neatitinka kylančių grėsmių privataus gyvenimo neliečiamumui kaupiant ir tvarkant duomenis elektroniniais ryšiais.

Didelį susirūpinimą kelia iš interneto naudojimo kylančios grėsmės asmenų privačiam gyvenimui. 2004 metais interneto vartotojai skundėsi dideliu gaunamų nepageidaujamo komercinio elektroninio pašto žinučių kiekiu. Dažnai tokios elektroninio pašto žinutės siuntinėjamos neteisėtai (ir vartotojui dažnai apie tai nežinant) surinkus informaciją apie as-

mens pomėgius ar kitą asmens veiklą. Ši informacija renkama neteisėtai kaupiant naršymo internete duomenis³¹ arba naudojant slapukus (angl. *cookies*).³²

Elektroninių ryšių paslaugų teikėjai turėtų kurti ir savo veikloje taikyti elgesio kodeksus, numatančius kovos su nelauktu komerciniu paštu (įskaitant spam'ą) priemones.³³ Vartotojai, prieš atskleisdami savo asmens duomenis ar instaliuodami atitinkamą programą, turėtų apvarstyti grėsmes savo privačiam gyvenimui. Svarbus yra ir vartotojų švietimas ir mokymas apie interneto keliamas grėsmes jų privatumui. VADAI, išskyrus pavienius atvejus, kol kas nekontroliuoja neteisėto interneto aplinkoje vykdomo asmens duomenų tvarkymo. Kadangi šis reiškinys yra globalus, labai svarbus tarptautinis bendradarbiavimas ir su paslaugų teikėjais, ir su įvairiomis asmens duomenų apsaugą kuriojančiomis valstybės bei visuomeninėmis institucijomis.

Daug dėmesio turėtų būti skiriama interneto paslaugų teikėjų darbuotojų kontrolei. ŽTSI žinoma, kad 2004 metais pasitaikydavo atvejų, kai elektroninio pašto paslaugas teikiančių bendrovių darbuotojai neteisėtai kontroliuodavo privačių asmenų su-

2004 metais pasitaikydavo atvejų, kai elektroninio pašto paslaugas teikiančių bendrovių darbuotojai neteisėtai kontroliuodavo privačių asmenų susirašinėjimą elektroniniu paštu.

sirašinėjimą elektroniniu paštu. Reikalingas detalesnis reglamentavimas įstatyme ir paslaugų teikėjų vidiniuose norminiuose dokumentuose, kuris užkirstų kelią darbuotojams prieiti prie vartotojų elektroninio pašto turinio.

2004 metais buvo aktyviai prekiaujama darbdaviams skirtomis kompiuterių programomis, kuriomis galima kontroliuoti darbuotojų darbo kompiuteriu procesą – darbo internete, darbo su kompiuterių programomis, įskaitant elektroninio pašto programas. Toks stebėjimas suteikia neribotas galimybes sekti konkretaus darbuotojo veiksmus. Neabejotinas darbdavio interesas kontroliuoti savo darbuotojo veiksmus darbo vietoje, kita vertus, darbuotojas, kaip asmuo, turi teisę į privataus gyvenimo apsaugą. Europos žmogaus teisių teismas neišskiria, kad žmogaus teisė į privatų gyvenimą ribojama darbo aplinkoje. Pavyzdžiui, naudojimasis darbo telefonu, priskirtu konkrečiam darbuotojui, patenka į darbuotojo privataus gyvenimo sritį. Analogija gali būti pritaikyta ir kitoms bendravimo priemonėms darbo vietoje. Darbdaviai turi aiškiai nustatyti naudojimosi internetu sąlygas, aiškiai įvardyti nepageidautinos informacijos kriterijus. Darbuotojas turi būti įspėtas apie savo privataus gyvenimo (pavyzdžiui, naršymo internete) kontrolę darbo vietoje. Beje,

Darbuotojas turi būti įspėtas apie savo privataus gyvenimo (pavyzdžiui, naršymo internete) kontrolę darbo vietoje.

turi būti konkrečiai įvardyta, kaip bus naudojami duomenys, rodantys, kokias svetaines jis aplankė.³⁴

Daugėja asmenų privatus gyvenimo kontrolės vaizdo stebėjimo sistemomis atvejų. Vis daugiau įmonių ir organizacijų tokias sistemas įrengė viešose vietose. Pavyzdžiui, Palangos paplūdimyje buvo įrengtos vadinamosios *web* kameros. Pagal teisinę praktiką garso ir vaizdo duomenims tvarkyti taikomi asmens duomenų apsaugos reikalavimai. Balsai ir atvaizdai laikomi asmens duomenimis, jei jie teikia informaciją apie asmenį, net netiesiogiai sudarydami galimybę nustatyti jo/jos tapatybę. Praktikoje turėtų būti griežčiau laikomasi reikalavimo, kad asmens būtų tinkamai informuojami apie vaizdo stebėjimo įrangos naudojimą. Nėra būtina tiksliai nurodyti, kur išdėstyta stebėjimo įranga, tačiau turi būti informuota apie stebėjimo faktą ir tikslą.³⁵ VADAI kol kas neatliko sistemiškos vaizdo stebėjimo priemonių naudojimo teisėtumo analizės, apsiribodama pavienių skundų nagrinėjimu.

Didelį susirūpinimą kelia dažnėjantys asmens kodo naudojimo atvejai. ŽTISI tyrimu nustatyta, kad kas trečiame teisės akte, reikalaujantiame atskleisti asmens kodą, nepaisoma proporcingumo principo. Netai-

komas pasaulyje priimtas modernus standartas, skirtas saugoti privataus gyvenimo neliečiamumą identifikavimo žymenų naudojimo srityje, vadinamoji „atskleidimo autentifikacijos ribose“ taisyklė: prireikus patvirtinti tam tikro asmens tapatumą, tam tikrų jo požymių buvimą (autentifikuoti), tai dera atlikti atskleidžiant minimalų būtiną kiekį privačių asmens duomenų.

Asmens kodo reikalavimas paplitęs ne tik dėl teisės aktų netobulumo, bet ir dėl asmens kodo paskirties bei su jo viešu naudojimu susijusių pavojų nesuvokimo. Pavyzdžiui, asmens kodo reikalavimas paplitęs prekių bei paslaugų teikimo srityje, kur toks reikalavimas neturi jokio pagrindo. Žinomi atvejai, kai žmonėms atsisakius pateikti asmens kodą, sutartys su jais nebuvo pasirašomos, paslaugos neteikiamos. Asmeniui atsisakius pateikti asmens kodą, paslaugos teikėjas neturi teisės šio kodo reikalauti arba tuo pagrindu atsisakyti sudaryti sutartį. Duomenų valdytojai ir privatūs asmenys turi būti informuojami apie asmens kodo paskirtį bei jo apsaugos reikalavimus.³⁶

Netinkamai reglamentuotas techninių priemonių naudojimas teismo posėdžių metu. Vaizdo ar garso įrašai gali padėti vykdyti teisingumą, tačiau vaizdo įrašymas padidina ir bylos dalių teisės į privatų gyvenimą pažeidimo galimybę, pavyzdžiui, gali būti užfiksuota sutrikusi psichinė ar fizinė

žmogaus būseną. Įstatymas sudaro plačias vaizdo įrašymo ir kitų techninių priemonių naudojimo teismo posėdžio metu galimybes, tačiau nėra išsamių saugojimo bei naikinimo taisyklių.

²³ Toliau – teisė į privatų gyvenimą.

²⁴ *Lietuvos žinios*, 2004-09-20.

²⁵ *ELTA*, 2004-09-07.

²⁶ Daugiau žr. *Privataus gyvenimo ribojimas elektroninių ryšių srityje nusikaltimų tyrimo ir prevencijos tikslais: problemos ir galimi sprendimai*. www.hrmi.lt

²⁷ *ELTA*, 2004-08-11.

²⁸ Daugiau žr. *Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga – ŽTSl*. Vilnius, 2004, p. 20.

²⁹ DTMF – tai toninio signalo tipas, kai naudojamas dviejų tonų signalas surinkti numerį, užsakyti (valdyti) paslaugą ir pan.

³⁰ *Gyventojų viešosios nuomonės tyrimas. DELFI ir Spinter tyrimai*. 2004-12-15. www.delfi.lt

³¹ Vartotojo naršymo internete metu gali būti renkami vadinamieji naršymo duomenys (angl. *clickstream data*), kai vartotojo naršyklė atitinkamam serveriui siunčia vartotojo privatų gyvenimą identifikuojančią informaciją.

³² Dažniausiai slapukai palengvina naršymą vartotojui dar kartą apsilankius tame pačiame tinklapyje, tačiau gali būti nelegaliai naudojami ir informacijai apie vartotojo privatų gyvenimą rinkti. Tokio naudojimo metu gali būti su-

rinkta informacija apie vartotojo internete apsilankytus tinklapius, pildytas anketas ir kitus „jautrius“ duomenis.

³³ Dažnas nelaukto komercinio pašto platintojas šį paštą siunčia iš anksto žinomais adresais. Galima preziumuoti, kad asmens duomenys minimose adresų bazėse (įskaitant ir kitą informaciją apie privatų asmens gyvenimą) tvarkomi neteisėtai.

³⁴ *Duomenų apsaugos grupės darbinis dokumentas dėl elektroninės komunikacijos sekimo darbo vietoje // WP 55. Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija (ADA). www.ada.lt*

³⁵ *Duomenų apsaugos grupės nuomonė dėl asmens duomenų tvarkymo vaizdo stebėjimo priemonėmis // WP 89. Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija (ADA). www.ada.lt*

³⁶ Daugiau žr. *Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą: asmens kodo naudojimas Lietuvoje // Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2004. <http://www.hrmi.lt>.*

4. Teisė į teisingą teismą

2004 metų visuomenės nuomonės tyrimas parodė, kad teisė į teisingą teismą suvokiama kaip viena iš pažeidžiamiausių – tai nurodė 42,2 procentai respondentų, ir tik 12,8 procentų manė, kad ši teisė – viena iš mažiausiai pažeidžiamų. Teisės į teisingą teismą pasigendama labiau nei teisės į asmens saugumą, teisės į nuosavybės apsaugą ir kitas pilietines ir politines teises. Teismai buvo nurodomi kaip viena iš labiausiai žmogaus teises pažeidžiančių institucijų – 30 procentai respondentų nurodė, kad teismai dažniausiai pažeidžia žmogaus teises. Dar kritiškiau vertinama antstolių veikla – 47,8 procentai apklaustųjų manė, kad antstoliai labiausiai pažeidžia žmogaus teises.³⁷ Nenuostabu, kad žmonių pasitikėjimas teismais yra itin žemas – jau ilgą laiką pasitikėjimo teismais rodiklis balansuoja ties 20 procentų.³⁸ Tokia situacija neramina, nes teisė į teisingą teismą yra viena iš svarbiausių demokratinės valstybės užtikrinamų teisių, nuo kurios priklauso kitų žmogaus teisių įgyvendinimas.

2004 metais deramo dėmesio nesulaukė svarbiausios sisteminės problemos – teismų valdžios šakos uždarymas, jos neprofesionalus valdymas, teismų ir teisėjų atskaitingumo tvarkos trūkumai, finansavimo sistemos netobulu-

Teismai buvo nurodomi kaip viena iš labiausiai žmogaus teises pažeidžiančių institucijų. ... Dar kritiškiau vertinama antstolių veikla.

mas, teismų darbo organizavimo, įskaitant bylų skirstymą, klausimai.³⁹ 2002 metų *Teismų įstatymo* numatytos prielaidos sukurti nepriklausomą, atskaitingą, veiksmingą ir profesionalią teismų sistemą lieka neišnaudotos. Didėja formalus ir subjektyviai žmonių suvokiamo teisingumo atotrūkis. Akivaizdūs konkrečių teisės į teisingą teismą elementų – nekaltumo prezumpcijos, įrodymų rinkimo, saugojimo bei vertinimo, nešališkumo, rungtyniškumo – pažeidimai. Problemiška lieka antstolių veikla.

Akivaizdžiai didėja spraga tarp teismų vykdomo formalus teisingumo ir piliečių teisingumo sampratos. Teisėjai vis dar mechanškai interpretuoja įstatymus ir pernelyg daug reikšmės teikia poįstatyminiams aktams, kuriuos valstybės tarnautojai dažnai kuria savo interesams apginti. Vangiai vadovaujamosi *Konstitucijoje* ir tarptautinėse Seimo ratifikuotose sutartyse, įskaitant *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją*, įtvirtintomis nuostatomis, nors jos turi tiesiogiai taikytinų teisės aktų statusą. Per teisėjų mokymą bei teismų praktiką apibendrinančias rekomendacijas teisėjai turi būti motyvuojami taikyti šiuos ir kitus principinius teisės aktus.

Teisėjai dažnai nesilaiko teismo procesų taisyklių arba tai da-

Didėja formalus ir subjektyviai žmonių suvokiamo teisingumo atotrūkis.

Stebėti teisėjai nevykdė kai kurių proceso reikalavimų arba vykdė juos netinkamai.

ro netinkamai. 2004 metais pristatytas tyrimas *Procedūrinis teisingumas Lietuvos*

*kriminalinėje justicijoje ir alternatyvios justicijos modelių taikymas*⁴⁰ atskleidė, kad stebėtų teisėjų elgesio ir procedūrinių reikalavimų atitikimo skalė yra nuo 7,6 iki 59,5 procentų. Kitaip sakant, visi stebėti teisėjai nevykdė kai kurių proceso reikalavimų arba vykdė juos netinkamai. Pavyzdžiui, proceso dalyvis supažindinamas su jo teisėmis, kaip to reikalauja įstatymas, tačiau supažindimas vyksta skubotai ir nesiekiami įsitikinti, ar asmuo teisingai suprato savo procesines teises.⁴¹ Tai sukelia teismo procesų dalyvių nepasitenkinimą. Bylų nagrinėjimo lėtumas, taikomų procedūrų formalumas ir biurokratija, teismo proceso šaltumas, beveidiškumas, abejingumas žmogaus likimui taip pat mažina pasitikėjimą teismais ir galimybėmis apginti savo teises.⁴²

Proceso reikalavimų, ypač įrodymų vertinimo taisyklių, nepaisymas nulemia šiurkščius teisės į teisingą teismą pažeidimus. Baudžiamosiose bylose perdėtai didelę reikšmę turi įrodymai, surinkti ikiteisminio tyrimo metu, ir nepakankamai dėmesio skiriama įrodymų tyrimui teismo proceso metu. 2004 metais išaiškėjo šiurkščiausias teisės į teisingą teismą pažeidimas – asmuo buvo nuteistas ir atliko trijų su puse metų laisvės atėmimo bausmę už nusikaltimą, kurio nepadare. Marijam-

polės rajono gyventojas buvo Kauno apygardos teismo nuteistas už plėšimą. Jam atlikus bausmę paaiškėjo, kad tikrieji nusikaltimo darytojai yra kiti asmenys, nieko bendra neturėję su nekaltai nuteistu asmeniu.⁴³

Praktikoje pernelyg sureikšminama operatyviniu būdu, ypač elektroninių ryšių kontrolės būdu, gauta informacija, kuri ne visada patikima. Tokia informacija turi būti naudojama itin ribotai, turi būti renkami patikimesni, tiesioginiai įrodymai.⁴⁴

Užtikrinant objektyvų įrodymų tyrimą ir vertinimą svarbu, kad įrodymų tyrimo eiga išsamiai atsispindėtų teismo posėdžio protokole. Šiuo metu teismo posėdžių protokolavimas yra fragmentiškas, ne visada atspindi esmines bylos aplinkybes. Nefiksuojuot teismo posėdžių eigos, vėliau dažnai kyla skirtingos proceso dalyvių duotų parodymų ar kitų įrodymų tyrimo interpretacijos. 2004 metais Seime įregistruoti *Teismų įstatymo, Civilinio proceso kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso, Administracinių bylų teisenos įstatymų* pakeitimų projektai, kuriais siūloma teismo posėdžio eigą privalomai stenografuoti ir daryti teismo posėdžio garso įrašą, turėtų būti apsvarstyti ir priimti.⁴⁵

Šiurkščiausias teisės į teisingą teismą pažeidimas – asmuo buvo nuteistas ir atliko laisvės atėmimo bausmę už nusikaltimą, kurio nepadarė.

Tyrimas parodė, kad net 1/3 respondentų mano, kad asmens kaltumo klausimą Lietuvoje sprendžia ne teismas.

2004 metais buvo nemažai nekaltumo prezumpcijos pažeidimo atvejų. Tyrimas parodė, kad net 1/3 respondentų mano,

kad asmens kaltumo klausimą Lietuvoje sprendžia ne teismas (16 proc. mano, kad tai sprendžia policija ar prokuratūra; beveik tiek pat – kad tai daro žiniasklaida).⁴⁶ Šiai nuomonei akivaizdžiai įtakos turėjo teisėsaugos institucijų veiksmi: įrodymų baudžiamosiose bylose pavišimas, aukštų prokuratūros pareigūnų kalbos apie asmens kaltę iki teismo. Pavyzdžiui, generalinio prokuroro pavaduotojas pareiškė, kad baudžiamosios bylos nutraukimas dar neįrodo asmens nekaltumo.⁴⁷ Sudaroma išankstinė nuomonė, kuri veikia ir teisėjus, todėl negalima užtikrinti jų nešališkumo bylos nagrinėjimo metu. Be to, įrodymų pavišimas juos diskredituoja. Prokuratūra neturėtų turėti teisės pavišinti įrodymus arba šita teisė turi būti apribota aiškiais kriterijais.

Šiurkščiai pažeidžiama žmogaus teisė į teisingą teismą, kai faktiškai paskelbiamas įtarimas padarius nusikaltimą, tačiau įtariamieji negali gintis. Pavyzdžiui, 2004 metų vasarą STT pareigūnai dalyvaujant žiniasklaidos atstovams atliko poėmius kelių politinių partijų būstinėse ir tą pačią dieną buvo pavišinta, kad penki Seimo nariai įtariamai korupcija. Iš esmės penkiems Seimo nariams buvo vie-

šai pateiktas baudžiamasis kaltinimas ir jie neturėjo galimybės gintis bei pasinaudoti kitomis įtariamąjo teisėmis.⁴⁸

Teisėjų etikos reikalavimų požiūriu abejotinas yra viešumon iškilęs atvejis, kai viena Klaipėdos miesto teisėja veikė kaip nusikalstamos veikos elgesio modelio dalyvė, slapta bendradarbiaudama su teisėsaugos institucijomis.⁴⁹ Skatinant asmenis įvykdyti nusikalstamą veiką, gali būti pažeistas ir teisėjo nešališkumo principas.

Teismams kreipiantis į Konstitucinį Teismą išvados konkrečiais klausimais, pažeidžiamas rungtyniškumo principas. Konstitucinio Teismo išvada neretai nulemia bylos išsprendimą iš esmės, tačiau šalis, inicijavusi kreipimąsi į Konstitucinį Teismą, neturi teisės dalyvauti šio teismo procese.

2004 metais ir toliau liko problemiška antstolių veikla. Žiniasklaidoje atskleidžiami faktai, kai antstoliai išieško skolas ir baudas piktnaudžiaudami jiems suteiktomis teisėmis. Teisingumo ministerija 2004 metais atliko 15 antstolių kontorų patikrinimų, teisingumo ministras antstoliams iškėlė penkias, o Antstolių rūmai – vieną drausmės bylą.⁵⁰ Ši institucija, veikianti privačiais pagrindais, dažnai drastiškais metodais išieško teismo priteistas sumas bei neproporcingai didelius atlyginimus už savo darbą. Antstoliai nesilaiko įstatymo reikalavimų, ginančių asmens

Antstoliai nesilaiko įstatymo reikalavimų, ginančių asmens teises, ir vadovaujasi antstoliams parankia Teisingumo ministro patvirtinta instrukcija.

teises, ir vadovaujasi antstoliams parankia Teisingumo ministro patvirtinta instrukcija.⁵¹ Pavyzdžiui, vienoje byloje teismas

baudžiamąją tvarka nepilnametį kaltininką atleido nuo nuosprendžiu paskirtos bausmės kaip įvykdžiusį įsipareigojimus, tačiau antstoliai ėmėsi žingsnių parduoti areštuotą nepilnametio motinos butą.⁵² Kitu atveju antstolis reikalavo, kad asmuo sumokėtų prieš ketverius metus jau sumokėtą 200 litų baudą; paaiškėjus, kad pinigai jau seniai sumokėti, antstolis iš asmens pareikalavo sumokėti administravimo išlaidas.⁵³

³⁷ Žmogaus teisių stebėjimo instituto visuomenės nuomonės tyrimas – *Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*, 2005-01-17. www.hrmi.lt

³⁸ Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro *Vilmorus* apklausos duomenys. <http://www.litlex.lt/portal/start.asp?act=reng&str=10059&orgid>

³⁹ Daugiau žr. *Teismų sistema ir teisė į teisingą teismą // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga – ŽTSI*. Vilnius, 2004, p. 23.

⁴⁰ Valickas G., Justickis V. *Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje ir alternatyvios justicijos modelių taikymas. Atviros Lietuvos fondas, VU Bendrosios psichologijos katedra*. – Vilnius, 2004. <http://politika.osf.lt/kiti/dokumentai/ProcedurinisTeisingumas.pdf>

⁴¹ Ten pat.

⁴² Ten pat.

⁴³ *Lietuvos rytas*, 2004-12-09.

⁴⁴ *Žmogaus teisių stebėjimo institutas stebės, ar politinį atspalvį turinčiose baudžiamojo persekiojimo bylose paisoma žmogaus teisių*. 2004-07-12. <http://www.hrmi.lt/news.php?strid=1999&id=1651>.

⁴⁵ *ELTA*, 2004-09-16.

⁴⁶ *Žmogaus teisių stebėjimo instituto visuomenės nuomonės tyrimas – Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*, 2005-01-17. www.hrmi.lt.

⁴⁷ *Nutrauktas tyrimas dėl kyšininkavimu įtartų buvusių Seimo narių*. BNS, *ELTA*, 2004-10-21. www.delfi.lt.

⁴⁸ *Žmogaus teisių stebėjimo institutas stebės, ar politinį atspalvį turinčiose baudžiamojo persekiojimo bylose paisoma žmogaus teisių*. 2004-07-12. <http://www.hrmi.lt/news.php?strid=1999&id=1651>.

⁴⁹ *Vakarų ekspresas*, 2004-09-24.

⁵⁰ *Teisingumo misterija tikrins antstolių kontorą*. *ELTA*, 2005-01-11.

⁵¹ Daugiau žr. *Būtina laikytis nustatytos baudų išieškojimo tvarkos bei tobulinti teisinę reguliavimą. ŽTISI ir Teisės projektų ir tyrimų centro pareiškimas*. www.hrmi.lt

⁵² *Verslo žinios*, 2004-06-08.

⁵³ *Klaipėda*, 2004-04-16.

5. Policijos veikla ir žmogaus teisės

ŽTISI 2004 m. visuomenės nuomonės tyrimas parodė, kad žmonės iš policijos tikisi pagalbos: 88,7 proc. respondentų nurodė, kad labai svarbi policijos veikla yra tirti ir atskleisti nusikaltamas veikas, 88,9 proc. nuomone – užtikrinti viešosios tvarkos ir visuomenės saugumą, o 85 proc. respondentų nurodė, kad labai svarbus policijos vaidmuo yra neatidėliotinos pagalbos teikimas nukentėjusiems asmenims.

Kita vertus, 2004 m. rinkos ir visuomenės nuomonės tyrimų kompanijos *Baltijos tyrimai* atlikta gyventojų apklausa parodė, kad 45 proc. Lietuvos gyventojų nepasitiki policija. Nepasitikinčių policija tarp nukentėjusių asmenų yra net 63 proc. apklaustųjų (47 proc. į policiją besikreipusių nukentėjusiųjų pareigūnų darbą įvertino blogai, o 16 proc. – labai blogai).⁵⁴

Šios srities sisteminė problema, labiausiai ribojanti galimybes apsaugoti žmogaus teises, yra neefektyvi policijos veiklos kontrolė bei atskaitomybės visuomenei trūkumas. Ryškiausi žmogaus teisių pažeidimai policijos veikloje yra: neadekvatus jėgos naudojimas, kankinimai ir žalojimai; netinkamos laikymo sąlygos areštinėse; netinka-

Problema, labiausiai ribojanti galimybes apsaugoti žmogaus teises, yra neefektyvi policijos veiklos kontrolė bei atskaitomybės visuomenei trūkumas.

mas sulaikytųjų, kalinamųjų vežimas ir konvojavimas; nepagrįsti apribojimai disponuoti turtu.

Būtina sumažinti vadovaujančių pareigūnų skaičių bei išplėsti pirminės grandies pareigūnų skaičių.

sitenkinimą bei nepasitenkinimą jais, šie skaičiai yra neproporcingai maži, todėl būtina įvykdyti Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto 2004 metų rekomendaciją⁵⁷ įsteigti specializuotą nepriklausomą instituciją policijos įstaigų kontrolei vykdyti.⁵⁸

Lietuva turi bene daugiausia policijos pareigūnų Europoje – 100 000 gyventojų tenka 518 policininkai. Tai 2 kartus daugiau nei, pavyzdžiui, Danijoje, Suomijoje, Olandijoje, Švedijoje. Pasiskirstymas tarp grandžių yra aiškiai neproporcingas: 4,6 proc. visų pareigūnų sudaro vadovaujanti grandis ir tik 58,1 proc. yra eiliniai policininkai, tuo tarpu daugumoje ES narių šalių aukščiausioji grandis tesudaro iki 2 proc., o pirminė grandis – ne mažiau 80 proc. visų pareigūnų.⁵⁵ Būtina iš naujo išnagrinėti policijos pajėgų pasiskirstymą tarp grandžių – sumažinti vadovaujančių pareigūnų bei išplėsti pirminės grandies pareigūnų skaičių.

Egzistuojanti policijos įstaigų kontrolės sistema nepakankamai veiksminga. Pavyzdžiui, Seimo kontrolieriaus įstaiiga 2004 m. užregistravo bei išnagrinėjo santykinai nedaug – 150 skundų dėl policijos pareigūnų veiksmų. Per 2004 m. pirmą pusmetį 53 policijos pareigūnai patraukti administracinėn ir 6 baudžiamojon atsakomybėn, 526 (4,5 proc. dirbančių policijos pareigūnų) policijos pareigūnai nubausti tarnybinėmis nuobaudomis.⁵⁶ Turint omenyje didelį policijos pareigūnų skaičių Lietuvoje bei didelį visuomenės nepa-

siteningumą bei nepasitenkinimą jais, šie skaičiai yra neproporcingai maži, todėl būtina įvykdyti Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto 2004 metų rekomendaciją⁵⁷ įsteigti specializuotą nepriklausomą instituciją policijos įstaigų kontrolei vykdyti.⁵⁸

2004 metais priimtame *Lietuvos policijos pareigūnų etikos kodekse* neatsispindi Europos Tarybos Ministrų komiteto 2001 metais pateiktos rekomendacijos dėl *Europos policijos etikos kodekso*, kuriose pabrėžiamas policijos atskaitingumo visuomenei principas. Mokesčių mokėtojai turi teisę žinoti, kaip naudojamos policijai skiriamos lėšos, kokios ir kokios kokybės paslaugos siūlomos, kaip užtikrinamas asmens ir turto saugumas. Kol kas egzistuoja tik viena atskaitomybės forma policijos įstaigose – pavaldžių policijos įstaigų atskaitomybė aukštesnės grandies policijos įstaigoms.

2004-aisiais nustatyta nemažai konkrečių žmogaus teisių pažeidimų policijos veikloje. Policijos pareigūnai turi teisę naudoti šaunamuosius ginklus, specialiąsias priemones, kovinius veiksmus, tačiau tik esant teisėtam pagrindui ir tiek, kiek reikalauja susiklosčiusios aplinkybės. Žinomi atvejai, kai policijos pareigūnai sužaloja asmenų sveikatą, nesant aiškių priežasčių. Pavyzdžiui, Klaipėdoje sulaikytą automobilį sėdėjusį neginkluotą įtaria-

mąjį dėl traumų sulaukymo metu ištiko koma, jis buvo gydomas reanimacijos skyriuje. Atlikus sudėtingą operaciją, iš galvos smegenų pašalintas kraujo krešulys.⁵⁹

Žiniasklaidoje buvo aprašytas atvejis, kai nuo policininkų, malšusių futbolo sirgalių muštynes, nukentėjęs vaikinas kitą dieną buvo rastas negyvas. Medicinos ekspertai nurodė, kad yra didelė tikimybė, kad jo mirčiai įtakos turėjo patirtos galvos traumos. 2004 metų birželį pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl pareigūnų veiksmų vyksta iki šiol.

Žurnalistiniai tyrimai parodė, kad žinoma žmonių kankinimo bei žalojimo atvejų. *Šiaulių krašte* aprašytas atvejis, kai įtariamasis buvo surakintas antrankiais ir mušamas medine lazda per padus. Atlikus tarnybinį patikrinimą, prokuratūra atsisakė kelti baudžiamąją bylą policininkams, nes jų veiksmuose neįžiūrėjo nusikaltimo sudėties.⁶⁰

Seimo kontrolierių įstaiga tyrė skundą dėl žmogaus kankinimo: įtariamasis iš Jonavos areštinės buvo vežamas apklausai į Kauną; pakeliui policijos pareigūnai sustojo miške, vartojo alkoholinius gėrimus ir sulaikytąjį spardė į kojų padus, daužė kumščiais. Atlikus

Žinomi atvejai, kai policijos pareigūnai sužaloja asmenų sveikatą, nesant aiškių priežasčių. ... Seimo kontrolierių įstaiga tyrė skundą dėl žmogaus kankinimo...

tyrimą paaiškėjo, kad žmogaus skundas yra pagrįstas.

2004 m. birželio mėn. įtariamasis iš Panevė-

žio ligoninės intensyvios terapijos skyriaus buvo pervežtas į Lukiškių ligoninę Vilniuje, nors šis gabenimas buvo akivaizdžiai rizikingas jo gyvybei. Po pervežimo jį teko reanimuoti, tačiau žmogus mirė. Kalėjimų departamentas pateikė pranešimą, kuriame patvirtino, kad šis žmogus neturėjo būti vežamas, ir Panevėžio policijos pareigūnai privalėjo jį saugoti miesto ligoninėje.⁶¹ Kaip ir ankstesniais metais, išliko problemiškos asmenų konvojavimo sąlygos.⁶²

Asmenų laikymo areštinėse sąlygos lieka kritiškos, nepaisant to, kad šiai problemai spręsti buvo priimta Vyriausybės programa.⁶³ 2004 m. vasario mėn. Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) atstovai pabrėžė, kad didžiausią susirūpinimą kelia policijos areštinės. Gaunama nemažai skundų dėl netinkamų asmenų laikymo sąlygų areštinėse, aprūpinimo būtinomis higienos priemonėmis (muilu, tualetiniu popieriumi) trūkumo.⁶⁴ Nors 2004 m. už 80 tūkst. litų nupirkta naujų čiužinių, paklodžių, rankšluosčių, tačiau žinomi atvejai, kai areštinės neaprūpina turimomis priemonėmis areštinėse laikomų asmenų.⁶⁵

Seimo kontrolierių įstaigoje gaunamų skundų analizė rodo, kad didžiųjų miestų policijos komisariatų areštinėse, kuriose laikoma daugiausia asmenų, neužtikrinamas reikalavimas skirti kiekvienam asmeniui ne mažiau 5 m² gyvenamojo ploto bei atskirą gultą.⁶⁶ Pavyzdžiui, Klaipėdos areštinėje buvo tik 33 lovos, kuriomis dalijosi 133 žmonės, t. y. viena lova teko vidutiniškai 4 asmenims. Rajonų policijos komisariatų areštinėse aktualesnis specializuotų areštinės patalpų (tardymo, pasimatymo kambariai) trūkumas. Taip pat pažeidžiama suimtųjų teisė į pasivaikščiėjimus.⁶⁷

Nustatyti nepagrįsto policijos apribojimo disponuoti turtu atvejai. Pavyzdžiui, Pasvalio policijos pareigūnai iš asmenų, nukentėjusių autoįvykiuose, paima automobilius, taip apribodami teisę savininkams jais naudotis, negana to, reikalauja mokėti mokesčius už automobilio saugojimą, kurie atskirais atvejais viršija automobilio vertę. Kitą atvejį paviėšino TV3 žinios, kai Kazlų Rūdos policijos komisariato tyrėja neišsaugojo iš įvykio vietos paimtų 8000 JAV dolerių ir autoįvykio metu žuvusių asmenų daiktų.

Nors teigiama, kad policijos įstaigos naudojami kompiuterizuotomis duomenų

Asmenų laikymo areštinėse sąlygos lieka kritiškos.

... Klaipėdos areštinėje buvo tik 33 lovos, kuriomis dalijosi 133 žmonės.

Yra atvejų, kai atsakomybėn patraukiami asmenys, neturėję nieko bendra su teisės pažeidimu...

bazėmis ir gaunama informacija kruopščiai tikrinama, yra atveju, kai atsakomybėn patraukiami asmenys, neturėję nie-

ko bendra su teisės pažeidimu. Pavyzdžiui, tinkamai nenustačius įstatymų pažeidusio asmens tapatybės, atsakomybėn buvo patrauktas nekaltas žmogus, kurio asmens duomenimis pasinaudojo kitas asmuo. Klaipėdos miesto apylinkės teismas nekaltam žmogui skyrė administracinę nuobaudą, apie kurią pastarasis sužinojo tada, kai antstoliai atsiuntė pranešimą apie pradėtą išieškojimą. Bandant apskusti teisėsaugininkų veiksmus paaiškėjo, kad skundų padavimo senaties terminas yra praleistas.⁶⁸ Taigi nors buvo padaryta akivaizdi klaida, Lietuvos teisinė sistema nesudaro galimybių atkurti teisingumą.⁶⁹

Susiklostė ydinga praktika, kai žmonės praneša policijai apie rengiamą ar pradėtą daryti nusikaltimą, tačiau pareigūnai neatkreipia į tai dėmesio. Atsakoma, pavyzdžiui, kad „tai nieko rimto“, kad paskambinusieji „perskambintų, kai reikės rimtos pagalbos“, kad jie šiuo metu neturi automobilio. Neretai policija atvyksta tik tada, kai telieka užregistruoti įvykį. Konkretus spaudoje pateiktas pavyzdys – asmuo dėl sodų bendrijoje pradėtos daryti vagystės kreipėsi į Gargždų policiją, tačiau pareigūnai į

pranešimą nesureagavo, todėl nusi-kaltimas buvo padarytas. Policijos de-partamento prie Vidaus reikalų minis-terijos Personalo tarnybos pareigūnų atliktas tyrimas parodė, kad yra nema-žai atvejų, kai policija, pranešus apie įvykį, atvyksta per 12 valandų arba vi-sai neatvyksta. Pusė respondentų, nu-rodžiusių, kad policijos pareigūnai vi-sai neatvyko, gyveno kaimo vietovė-se.⁷⁰ Vadinasi, kreipdamasis į policiją pilietis gali nesulaukti pagalbos.

---

⁵⁴ *Pusė šalies gyventojų nepasitiki policija ir jau-čiasi nesaugūs. ELTA, 2004-06-17.*

⁵⁵ Matonis R. „Policijos ir visuomenės sąveika nusikalstamumo prevencijos srityje“. Diplomini-s darbas. MRU, Vilnius, 2004.

⁵⁶ *Policijos departamento prie LR VRM raštas Nr. S5-8282 į ŽTSI užklausimą, 2004-12-30.*

⁵⁷ Išsakytą komiteto atsiliepime į *Pilietinių ir poli-tinių teisių pakto* vykdymo ataskaitą. <http://www.hrmi.lt/news.php?strid=1431&id=1432>

⁵⁸ Analogiška rekomendacija pateikta ir Euro-pos Tarybos Ministrų komiteto 2001 metais.

⁵⁹ *Narkotikų prekeivių triuškinimas įtariama-jam baigėsi koma. Vakarų ekspresas, 2004-09-25.*

⁶⁰ *Teisingumo devalvacija? Šiaulių kraštas, 2004-06-28.*

⁶¹ *Teisiamas podukros žudikas nuosprendžio nesulaukė. Respublika, 2004-06-16.*

⁶² Daugiau žr. *Policijos veikla ir žmogaus teisės neliečiamumą // Žmogaus teisių įgyvendinimas*

Lietuvoje: Apžvalga – ŽTSI. Vilnius, 2004, p. 30.

⁶³ *Areštinių renovavimo ir asmenų laikymo są-lygų gerinimo 2003–2007 m. programa. Patvir-tinta 2003-01-29 d. Lietuvos Respublikos Vy-riausybės nutarimu Nr. 141*

⁶⁴ Informacija pateikta Policijos departamen-to generalinio komisaro pavaduotojo S. Liut-kevičiaus.

⁶⁵ *Lietuvos policijos žurnalas. 2004. Nr. 15 (15–353).*

⁶⁶ Didžiausios problemos yra Kauno ir Klai-pėdos m. areštinėse, kurios yra perpildytos – 1 asmeniui tenka ne daugiau kaip 2 m² gyve-namojo ploto.

⁶⁷ *Seimo kontrolierių įstaigos ataskaita, 2004-03-18.*

⁶⁸ *Valstybė ir pilietis. Vakarų ekspresas, 2004-10-18.*

⁶⁹ Šis atvejis taip pat liudija tinkamos asmens duomenų apsaugos svarbą. Daugiau žr. skyrių *Teisė į privataus gyvenimo gerbimą.*

⁷⁰ *Kaimo gyvenamųjų vietovių gyventojų saugu-mo ir policijos apylinkės inspektorių veiklos ge-rinimo 2003–2005 metais programa: II dalis. Būklės įvertinimas. 2003 m. balandžio 14 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 477. Įsigalioja nuo 2003-04-19. Valstybės žinios. 2003. Nr. 37-1619.*

6. Nusikaltimų aukų teisės

2004 metų gyventojų viešosios nuomonės tyrimas parodė, kad nusikaltimų aukų teisių padėtis vertinama blogiausiai: 47 proc. respondentų padėtį vertina blogai ir labai blogai, tik 5 proc. – gerai ir labai gerai. Be to, 37 proc. respondentų nurodė, kad nusikaltimų aukų teisių įgyvendinimui Lietuvoje skiriama itin mažai dėmesio, tai patvirtina faktas, kad net 45,1 proc. apklaustųjų nežino, kur kreiptis dėl aukos teisių pažeidimų.⁷¹

Daug vilčių dėta į pažangią ES teisinę praktiką teikiant pagalbą ir paramą nusikaltimų aukoms, tačiau Lietuvoje vykdoma baudžiamosios justicijos reforma nepakeitė aukų teisinės padėties. Minėtoji gyventojų apklausa parodė, kad 5,4 proc. respondentų nurodė, jog Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, nusikaltimų aukų teisių apsauga pablogėjo, 55,7 proc. teigė, kad nepasikeitė.⁷²

Kaip ir praėjusiais metais ne tik išlieka, bet dar komplikotesnis tampa asmens pripažinimo nukentėjusiuoju klausimas, susiduriama su tinkamos ir laiku teikiamos vals-

tybinių ir nevyriausybinų organizacijų pagalbos bei paramos stygiumi, vangiai vyksta žalos, ypač moralinės, atlyginimas.

Nusikaltimų aukos vangiai pripažįstamos nukentėjusiais asmenimis. Lietuvoje policijos veiklos rezultatai vertinami pagal nusikalstamų veikų išaiškinamumą (kiek atskleista registruotų veikų, kiek bylų perduota teismui ir t. t.). Kai kurie policijos komisariatai akivaizdžiai vengia pradėti ikiteisminius tyrimus. Pavyzdžiui, Apygardų prokuratūrose atliktas tyrimas parodė, kad viename iš policijos komisariatų per 9 mėn. atsisakyta pradėti ikiteisminį tyrimą 3 atvejais, tuo tarpu kitame panašaus dydžio komisariate – apie 900 atvejų.⁷³ Jeigu nepradedamas ikiteisminis tyrimas, asmuo negali būti pripažįstamas nukentėjusiuoju ir negali pasinaudoti savo procesinėmis teisėmis. Akivaizdu, kad būtina nuoseklesnė šio procesinio veiksmo kontrolė, o nusikalstamų veikų išaiškinamumas turėtų būtų tik vienas iš policijos darbo vertinimo kriterijų.

Nusikaltimų aukos vangiai pripažįstamos nukentėjusiais asmenimis.

Kai kurie policijos komisariatai akivaizdžiai vengia pradėti ikiteisminius tyrimus.

Vis dar neatlyginama žala iš *Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo*, nes dar nėra priimtas 2002 metais Seimui pateiktas *Baudžiamaisiais įstatymais uždrausta veika padary-*

tos žalos atlyginimo įstatymas. Šio įstatymo priėmimas nepagrįstai vilkinimas.

2004 metais buvo priimta ES direktyva *Dėl žalos kompensavimo asmenims, nukentėjusiems nuo tyčinių smurtinių nusikaltimų*, pagal kurią Lietuva privalo iki 2005 metų liepos 1 dienos sukurti teisinį mechanizmą žalai atlyginti Lietuvos bei kitų ES valstybių narių piliečiams. Vis dar nėra parengtas bei pateiktas Direktyvos nuostatas įgyvendinantis teisės akto projektas, į viešo svarstymo procesą nėra įtrauktos NVO, dirbančios su nusikaltimų aukomis.

Viena aktualiausių ir menkai nagrinėjamų problemų Lietuvoje – teisė į moralinės žalos atlyginimą. Moralinės žalos sąvoka sunkiai prigyja Lietuvos visuomenėje. Baudžiamieji įstatymai nurodo, kad auka pripažįstama nukentėjusiuoju tada, kai dėl nusikaltamos veikos patiria fizinę, turtinę (materialinę) ir moralinę žalą. Tačiau susiklostė ydinga praktika, kai esant tam tikroms veikoms, kurių metu nepatiriama turtinė žala, moralinė žala nevertinama kaip atlygintina. Be to, byloje, kuriose atlyginami materialiniai nuostoliai, nebesvarstomas moralinės žalos klausimas, nes laikoma, kad žmogui jau pakankamai kompensuota. Kaip pozityvų pavyzdį galima

Viena aktualiausių ir menkai nagrinėjamų problemų Lietuvoje – teisė į moralinės žalos atlyginimą.

Bylose, kuriose atlyginami materialiniai nuostoliai, nebesvarstomas moralinės žalos klausimas, nes laikoma, kad žmogui jau pakankamai kompensuota.

paminėti žiniasklaidoje pavišintą atvejį, kai moteris, žuvus vyrui, iš avarijos kaltininko prisiteisė ne tik materialinės žalos atlyginimą, bet ir 50 000 litų moralinei žalai atlyginti.

---

⁷¹ *Žmogaus teisių padėtis ir žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas*. Reprezentatyvi gyventojų apklausa (N = 1000) 2004-11-14. JTVP programa *Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių veiksmų planą*.

⁷² Ten pat.

⁷³ *Lietuvos policijos žurnalas*, 2004. Nr. 13 (15–351).

7. Nuteistų asmenų teisės

2004 metais išryškėjo arba išliko šios pagrindinės problemos: neužtikrinamas nuteistųjų bei prižiūrėtojų santykių skaidrumas, pažeidžiamos nuteistųjų darbo teisės, lieka ribotos galimybės plėtoti socialinius santykius su išore, vangiai sprendžiamos nuteistųjų reintegracijos problemos.

Kalėjimų departamentas neskiria dėmesio nuteistųjų tarpusavio ir nuteistųjų bei prižiūrėtojų santykių skaidrumui užtikrinti. Tai sudaro galimybę pažeisti žmogaus teises. Gaudama skundų dėl nuteistųjų tarpusavio smurto, nuteistųjų patiriamo smurto iš prižiūrėtojų ir atvirksčiai. Pavyzdžiui, Kaišiadorių apylinkės teisme nagrinėta byla, kurioje laisvės atėmimo bausmę už kitą nusikaltimą atliekantis asmuo buvo nuteistas už fizinės prievartos pareigūnų atžvilgiu panaudojimą. Iš bylos medžiagos matyti, kad incidento metu nuteistasis uždareme kiemelyje su keliais pareigūnais buvo vienas, ir kitų įrodymų, išskyrus pareigūnų teiginius, nėra. Byloje esančios medicinos ekspertizės išvados rodo, kad nuteistajam buvo padaryti daugybiniai sužalojimai, tuo tarpu jokių duomenų apie pareigūnų patirtus sužalojimus nėra. Šios ir kitų panašių bylų nagrinėjimą iš esmės palengvintų nuteistųjų

Kalėjimų departamentas neskiria dėmesio nuteistųjų tarpusavio ir nuteistųjų bei prižiūrėtojų santykių skaidrumui užtikrinti. Tai sudaro galimybę pažeisti žmogaus teises.

Nebūtina visiškai uždrausti gauti maisto siuntinius, norint neleisti draudžiamiems objektams patekti į laisvės atėmimo vietas.

bei pareigūnų stebėjimo ir kontrolės mechanizmo laisvės atėmimo vietose sukūrimas. Viešose įkalinimo įstaigų vietose įrengtos stebėjimo kameros užtikrintų nuteistųjų bei prižiūrėtojų fizinio kontakto kontrolę.⁷⁴

Pažeidžiamos nuteistųjų teisės darbo santykių srityje. 2004 m. Seimo kontrolierė nustatė keletą atvejų, kai nuteistiesiems nebuvo išmokamas visas jų uždirbtas atlyginimas, jų darbo laiko apskaita nebuvo tvarkoma tinkamai arba nuteistiesiems visai nemo-kama už jų atliekamą darbą⁷⁵. Tokia praktika pažeidžia *Europos kalinimo taisykles*,⁷⁶ kurios nustato, kad kalinimo įstaigose turi būti parengta teisingo atlyginimo už kalinių darbą sistema.

Abejonių kelia pasiūlymas uždrausti maisto siuntinių perdavimą nuteistiesiems. Jis grindžiamas poreikiu efektyviau riboti narkotikų ir kitokių kvaišalų patekimą į įkalinimo įstaigas. Pareigūnų teigimu, problema atsiranda dėl siuntinių gausos, siuntėjų sumanumo, modernios technikos nebuvimo ir dėl pareigūnų nespėjimo kruopščiai patikrinti kiekvieną siuntinį. Tačiau nebūtina visiškai uždrausti gauti maisto siuntinius, norint neleisti draudžiamiems objektams patekti į laisvės at-

ėmimo vietas. Ši problema gali būti veiksmingai sprendžiama sumažinus leidžiamą siuntinių kiekį taip, kad pareigūnai galėtų kokybiškai atlikti savo darbą. Abejotina, ar visiškas draudimas gauti maisto siuntinius būtų proporcinga priemonė kovoti su kvaišalų platinimu laisvės atėmimo įstaigose. Be to, siuntinių perdavimas atlieka ir socialinių ryšių palaikymo funkciją.⁷⁷

Bausmių vykdymo kodekse vis dar ribojamos nuteistųjų galimybės pasimatyti ir pabendrauti telefonu su artimaisiais.⁷⁸ Bendravimas su išoriniu pasauliu yra viena iš efektyviausių nuteistojo teigiamą socializaciją skatinančių priemonių, leidžianti išsaugoti šeimos ryšius bei tikėtis sėkmingos nuteistojo reintegracijos į visuomenę. Be to, bendravimo telefonu ribojimas skatina nelegalių mobiliųjų telefonų patekimą į laisvės atėmimo vietas.

Siekiant sustiprinti nuteistųjų socialinius ryšius, bausmių vykdymo kodekse būtų tikslinga praplėsti ir praktiškai užtikrinti asmenų galimybes pasimatyti bent jau su šeimos nariais, taip pat reikėtų teikti psichologines konsultacijas ir nuteistajam, ir su juo bendraujantiems asmenims, šeimos nariams, kad jie kartu galėtų išlaikyti artimesnius tarpusavio ryšius, taip pat reikėtų gerokai padidinti leidžiamų skambučių kiekį arba visai atsisakyti juos riboti. Išlieka neveiksminga į laisvę išėjusių nuteistųjų resocializacija ir integraci-

Bendravimas su išoriniu pasauliu yra viena iš efektyviausių nuteistojo teigiamą socializaciją skatinančių priemonių, leidžianti išsaugoti šeimos ryšius bei tikėtis sėkmingos nuteistojo reintegracijos į visuomenę.

ja.⁷⁹ 2004 m. Vyriausybės patvirtintoje *Nuteistų asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės adaptacijos 2004–2007 metų programoje* nepakankamai dėmesio skiriama socialinės aplinkos pakantumo, socialinio solidarumo stiprinimui bei visuomenėje vyraujančių neigiamų stereotipų nuteistųjų asmenų atžvilgiu silpninimui. Be tokių pokyčių negalima tikėtis, kad kitos priemonės bus pakankamai efektyvios ar pastebimai pagerės nuteistų asmenų teisių padėtis.

⁷⁴ Informacija iš ŽTSI vykdomo projekto *Teismo procesų stebėjimas*. www.hrmi.lt

⁷⁵ *Nuteistieji pataisos namuose dirba daug, o gauna skatikus*. *Respublika*, 2004-10-08.

⁷⁶ Ministrų komiteto Rekomendacija Nr. R (87) 3 valstybėms narėms dėl Europos kalinių įstaigų taisyklių.

⁷⁷ Informacija iš ŽTSI vykdomo projekto *Dėl maisto siuntinių uždraudimo laisvės atėmimo vietose*. www.hrmi.lt

⁷⁸ Paprastajai grupei numatyta 1 trumpalaikis ir 1 ilgalaikis pasimatymas per 3 mėn, lengvajai grupei – tiek pat per 2 mėn, o drausmės grupei pasimatymai visai nenumatyti. Skambučiai neribojami tik lengvajai grupei, o paprastajai numatyta vienas skambutis per mėnesį, drausmės grupei – per du mėnesius. Nepilnamečiams pasimatymai ir skambučiai numatyti maždaug du kartus dažniau.

⁷⁹ Daugiau žr. *Nuteistų asmenų teisės // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga – ŽTSI*. Vilnius, 2004, p. 36–37.

8. Diskriminacija, rasizmas, antisemitizmas ir kitos nepakantumo formos

2004 m. visuomenės nuomonės tyrimas parodė, kad iš pateiktų skirtingų socialinių grupių kaip labiausiai diskriminuojami nurodyti pagyvenę žmonės (26,5 proc. respondentų mano, kad tai labiausiai diskriminuojama grupė). Kitos socialinės grupės pagal diskriminavimo lygmenį išsidėstė taip: neįgalūs asmenys (18,6 proc.), seksualinės mažumos (16,5 proc.), moterys (14,5 proc.), vaikai (13,9 proc.), etninės mažumos (7,1 proc.). Lietuvos visuomenės suvokimas, kad tautinės mažumos diskriminuojamos mažiausiai, byloja apie menką diskriminacijos priešasčių, turinio ir pavojų įsisąmoninimą. Lietuvai būdingas gana didelis etnis-kultūrinis homogeniškumas, todėl kitų etninių grupių problemos nematomos arba diskriminuojantis elgesys pateisinamas.

Prie etninių stereotipų, nulemiančių diskriminaciją, eskalavimo prisideda žiniasklaida, pateikdama perteklinę informaciją apie teisės pažeidėjų prieklausomybę kitoms etninėms grupėms. Pavyzdžiui, naujienų

Lietuvai būdingas gana didelis etnis-kultūrinis homogeniškumas, todėl kitų etninių grupių problemos nematomos arba diskriminuojantis elgesys pateisinamas.

Šiurkštus išpuolis prieš žydų tautybės asmenis bei seksualines mažumas iki šiol laukia teisinio įvertinimo.

portale pranešama apie „apsukrią čigonę“, išviliojusią iš patiklaus piliečio didelę sumą pinigų.⁸⁰ Prie neigiamų stereotipų, kuriančių palankią terpę diskriminacijai ir kitiems žmogaus teisių pažeidimams, formavimo prisideda ir aukšti valstybės pareigūnai. Pavyzdžiui, policijos generalinis komisaras pareiškė apie Lietuvoje esančių čėčėnų keliamą kriminogeninį pavojų.⁸¹

2004 metais įvyko šiurkštus išpuolis prieš žydų tautybės asmenis bei seksualines mažumas – dienraštyje *Respublika* paskelbti straipsniai⁸² – iki šiol laukia teisinio įvertinimo. Panašaus pobūdžio išpuolių pasitaikė ir daugiau tiek tradicinėje, tiek elektroninėje žiniasklaidoje, taip pat diskusijų forumuose⁸³ bei 2004 m. vykusioje rinkiminėse kompanijose. Nors oficialieji valstybės, valdžios atstovai, teisėsaugos institucijos tokių išpuolių patys tiesiogiai ir neskatina, tačiau nepakankamai kritiškai reaguoja į tokias apraiškas.

Didelė visuomenės dalis pateisino 2004 metais prieš Vilniaus romų bendruomenę vykdytą agresyvią „kovos su narkotikų platinimu“ kampaniją, kurios pagrindinis metodus buvo abejotinas žmogaus teisių ribojimas, pavyzdžiui, stebėjimo kamerų įren-

gimas.⁸⁴ Būtina kovoti su tokiais neigiamais reiškimais kaip narkotinių medžiagų platinimas, tačiau tam reikia pasirinkti efektyvias sistemines priemones, o ne riboti žmogaus teises ir pabrėžti, kad ši problema siejasi su viena etnine grupe.⁸⁵

Visuomenės pasyvumas ir sąmoningumo stoka leido valdžiai imtis tolesnių represinių priemonių prieš romų bendruomenę. Gruodžio mėnesį, prisiengus kova su neteisėtomis statybomis, nugriauti kelių romų šeimų būstai.⁸⁶ Tokiu būdu buvo šiurkščiai pažeista jų teisė į adekvatų būstą, o kartu ir teisė į privatų gyvenimą bei nuosavybės apsaugą. Nebuvo ieškoma socialinio kompromiso, nepasiūlytos alternatyvios romų bendruomenės pertvarkymo ir integravimo į Vilniaus miesto bendruomenę priemonės.

ŽTSI yra žinomi romų diskriminacijos atvejai paslaugų srityje. Pavyzdžiui, žiemos metu romų tautybės moterims viešojo maitinimo įstaigoje buvo atsakyta parduoti arbatos. Moterims patikinus, kad jos turi pinigų sumokėti už arbatą, kaip alternatyva buvo pasiūlyta pasiimti arbatą ir eiti jos gerti į lauką. Būtina skatinti diskriminuojamus asmenis pranešti apie diskriminacijos atvejus, sukurti efektyvaus reagavimo į tokio pobūdžio pa-

Šiurkščiai pažeista romų teisė į adekvatų būstą, o kartu ir teisė į privatų gyvenimą bei nuosavybės apsaugą.

Žiemos metu romų tautybės moterims viešojo maitinimo įstaigoje buvo atsakyta parduoti arbatos.

žeidimus mechanizma, atlikti ilgalaikį vertinimą.⁸⁷

Lietuvos visuomenėje nėra aiškaus išsąmoninimo apie romų integravimo į visuomenę prasmę ir kartu trūksta noro šiai ilgą laiką marginalizuotai etninei grupei sudaryti galimybes tapti višateise visuomenės dalimi. Aiškios politinės valios nebuvimas etninių mažumų klausimais taip pat skatina šios įsisenėjusios problemos gyvavimą. Kaip vienas iš pirmųjų žingsnių turėtų būti paramos suteikimas tam, kad jie galėtų pasinaudoti teisinėmis priemonėmis apginti savo teises.

Išlieka nelietuvių etninės kilmės piliečių dvigubos pilietybės problema. Lietuvos piliečiai, susilaukę vaikų su kitos valstybės piliečiais, neturi galimybių suteikti savo vaikams dvigubos pilietybės – Lietuvos bei sutuoktinio šalies pilietybės. Kita vertus, lietuvių etninės kilmės asmenys, turintys užsienio šalies pilietybę, turi teisę gauti Lietuvos pilietybę ir ją suteikti savo vaikams. Tokiu būdu diskriminuojami nelietuvių etninės kilmės Lietuvos piliečiai.

2004 metais visuomenėje buvo plačiai diskutuojama homoseksualumo problema, kuri aiškiai pademonstravo, kad dauguma yra netoleran-

tiška šiai seksualinei mažumai. Tačiau visuomenė suvokia vyraujančią netoleranciją seksualinėms mažumoms bei jaučia, kad tokia situacija gali paliesti gana didelę visuomenės dalį. Visuomenės nuomonės tyrimas parodė, kad daug apklaustųjų nenorėtų, kad būtų pavišinta jų vaiko netradicinė seksualinė orientacija.⁸⁸

Homoseksualių asmenų galimybės gyventi visavertį gyvenimą, neslepiant savo seksualinės orientacijos, yra ribotos. Pavyzdžiui, jie neturi galimybės įteisinti savo partnerystę, spręsti bendros nuosavybės, paveldėjimo klausimus. Siekdami išvengti visuomenės pasmerkimo, tokie asmenys priversti gyventi dvigubą gyvenimą, palaikyti apsimestinius santykius.

Teigiamas poslinkis diskriminacijos mažinimo praktikoje siejamas su nauja *Lygių galimybių įstatymo* redakcija, įsigaliojusia nuo 2005 metų pradžios. Esminis pakeitimas perkelia įrodinėjimo našta nuo ieškovo atsakovui. Diskriminuojamu save laikantis asmuo turės tik nurodyti aplinkybes, leidžiančias manyti, kad įvyko diskriminacijos faktas. Būtina tinkamai parengti teises spręsti tokio pobūdžio bylas bei šviesti visuomenę.

2004 metais visuomenėje buvo plačiai diskutuojama homoseksualumo problema ...dauguma yra netolerantiška šiai seksualinei mažumai.

⁸¹ *Respublika*, 2004-04-17.

⁸² Daugiau žr. *Žiniasklaidos laisvė // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga – ŽTŠI*. Vilnius, 2004, p. 13–14.

⁸³ Gana populiariame naujienų ir diskusijų portale *DELFI*, ko gero, būtų sunku rasti bent kiek daugiau diskusijų sulaukusią temą, kurioje vienas ar keliolika diskusijų dalyvių nebandytų kelti „žydų klausimo“.

⁸⁴ *Respublika*, 2004-10-01.

⁸⁵ Tai bene vienintelė bendruomenė, gyvenanti kompaktiškai, nors, kitaip nei Vakarų Europoje besikuriančios etninės bendruomenės (kvartalai) miestuose, jie tokį gyvenimo būdą pasirinko ne savo noru: dar sovietmečiu vykdyta gana aktyvi romų išstūmimo iš kitų gyvenimo erdvių politika.

⁸⁶ *ELTA*, 2004-12-06. www.omni.lt

⁸⁸ Žmogaus teisių stebėjimo instituto visuomenės nuomonės tyrimas – *Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*, 2005-01-17. www.hrmi.lt.

⁸⁰ *Burtais patikėjęs vilnietis neteko pinigų*. *BNS*, 2005-01-31.

9. Žmonių, priklausančių pažeidžiamoms socialinėms grupėms, teisių apsauga

9.1. Pacientų teisės

Sociologiniai tyrimai patvirtina visuomenės nusivylimą dėl to, kad sveikatos apsaugai šiuo metu Lietuvoje skiriama nepakankamai dėmesio, neigiamą nuomonę apie teisę į kokybiškai ir laiku teikiamą medicinos pagalbą pareiškė 36,7 proc. respondentų, kurie šios teisės realizavimą įvertino blogai arba labai blogai.⁸⁹ Be to, tyrimas parodė, kad teisė į kokybiškai ir laiku teikiamą medicinos pagalbą pastaraisiais metais buvo pažeista 1/5 respondentų ar jų artimųjų atžvilgiu. 2004 m. ŽTSI atliktos visuomenės nuomonės apklausos rezultatai parodė, kad sveikatos apsaugos įstaigos patenka į trejetuką institucijų, labiausiai pažeidžiančių žmogaus teises.⁹⁰

2004 m. žiniasklaidos stebėseną bei norminės bazės sveikatos apsaugos srityje analizė atskleidė šias pagrindines problemas pacientų teisių užtikrinimo srityje: neefektyvus sveikatos apsaugos paslaugų teikimo organizavimas; neetiškas bei nepagarbus medikų elgesys su pacientais; neužtikrinamos pacientų, kuriems reikia palaikomojo gydymo ir slaugos, teisės; kyla problemų įgyvendinant žalos pacien-

Sveikatos apsaugos įstaigos patenka į trejetuką institucijų, labiausiai pažeidžiančių žmogaus teises.

tams atlyginimą reglamentuojančius teisės aktus; neužtikrinama teisė į informaciją; pažeidžiama teisė į privataus gyvenimo gerbimą.

Pirminės sveikatos priežiūros grandyje trūksta efektyvaus pacientų priėmimo organizavimo bei pagarbos pacientams. Gyvosios eilės, nepaisant kai kurių sveikatos priežiūros įstaigų įvestų internetinio registravimo sistemų, nesumažėjo. Norint patekti pas specialistus siuntimo, kurį skiria bendrosios praktikos gydytojas, reikia laukti iki dviejų savaitių, po keletą kartų eilėse. Bendrosios praktikos gydytojai skiria nepakankamai dėmesio ligų profilaktikai ir akivaizdžiai per mažai bendrauja su pacientais.⁹¹ Tai lemia netinkamai paskirstytas gydytojų darbo krūvis bei vis dar sunkiai prigyjantis požiūris į pacientą kaip į paslaugos gavėją, kurio teisių privaloma paisyti.

2004 m. kilo daug diskusijų dėl neetiško medikų elgesio. Įsigalėjusi ydinga praktika geresnės kokybės paslaugas teikti pacientams, sumokantiems papildomai arba pažinties pagrindu. 2004 metais bandyta teisiškai reglamentuoti gydytojų etikos klausimus. Buvo parengti du skirtingi gydytojų etikos kodekso projektai: vienas buvo vertinamas kaip varžantis medicinos specialistus, kitas projektas neatsižvelgia į pacientų teises. Būtina

nedelsiant apibrėžti gydytojo darbo principus, jo santykius su pacientais, kolegomis, valstybės institucijomis ir atsakomybę už profesinės etikos pažeidimus.

Neužtikrinamos pacientų, kuriems reikia palaikomojo gydymo ir slaugos, teisės. Norėdami patekti į slaugos ligoninę,⁹² jie turi laukti ilgose eilėse, nes ligonių kasos yra įvedusios kvotas ir finansuoja tik tam tikrą lovadienių skaičių per metus.⁹³ Patekęs į slaugos ligoninę, asmuo pagal įstatymus turi arba greitai pasveikti, arba numirti per 4 mėnesius.⁹⁴ Ligonių kasos už kiekvieną apsidraudusį asmenį, gulinčią slaugos ligoninėje, neatsižvelgiant į jo būklę, per parą moka 41,5 lito ir tik 120 dienų per metus. Iš minėto 41,5 lito įkainio vaistams skiriama tik 2–3 litai per dieną, nors sunkiems ligoniams reikia naujausių vaistų, kurie kainuoja šimtus litų. Pavyzdžiui, pacientė po sunkios autoavarijos išbuvo slaugos ligoninėje pusę metų, po kurių ją slaugantis draugas sulaukė ultimatumo: arba draugę pasiima slaugyti namo, arba ji išvežama į kitą slaugos ligoninę, esančią už pusšimčio kilometrų nuo Vilniaus, arba moka ligoninei per mėnesį 2000 litų.

Kita su pacientų teisių užtikrinimu susijusi problema – žalos pacientų sveikatai atlyginimas. 2004 m. Seimas priėmė *Pacientų teisių ir žalos sveika-*

Patekęs į slaugos ligoninę, asmuo pagal įstatymus turi arba greitai pasveikti, arba numirti per 4 mėnesius.

tai atlyginimo įstatymo pakeitimo įstatymą, kuris įsigaliojo nuo 2005 m. pradžios.

Esminiai minėtojo įstatymo pakeitimai susiję su žalos, padarytos pacientams teikiant asmens sveikatos priežiūros paslaugas, atlyginimu. Kaip pagrindas žalai atlyginti pabrėžiami kalti sveikatos priežiūros specialistų veiksmai,⁹⁵ taip pat biomedicininį tyrimų etikos reikalavimų neatitinkanti tyrimus atliekančių asmenų veikla.^{96 97}

Tačiau jau kilo įstatymo įgyvendinimo problemų. Nuo 2005 m. sausio 1 d. neapsidraudusių ligoninių ir kitų sveikatos priežiūros įstaigų licencijos turėtų nebegalioti. Įstatymą lydintys aktai, reglamentuojantys civilinės atsakomybės privalomojo draudimo tvarką, buvo patvirtinti tik 2005 m. sausio 6 d.⁹⁸ Be to, įstatymas bei jį lydintieji teisės aktai nenumato šaltinių, iš kurių sveikatos priežiūros įstaigos turėtų paimti lėšų draudimui, todėl įstaigų vadovai draudimo įmokoms mokėti naudoja pacientų gydymui skirtas lėšas. Kita vertus, draudimo įmonės, atsižvelgdamos į rizikos faktorių sveikatos srityje bei įstatymo keliamus aukštus medikų atsakomybės už pacientams padarytą žalą reikalavimus, gali vengti drausti šias įstaigas arba nustatyti joms labai dideles draudimo įmokas.

Įstatymas nustato neturtinės žalos atlyginimą, kuris kiekvienu atveju negali

viršyti 50 minimalių mėnesinių algų (t. y. 25 000 Lt). Neturtinė žala atlyginama, jei pažeidžiami sveikatos priežiūros kokybės reikalavimai, asmens sveikatos informacijos konfidencialumas. Sudarytos specialios *Pacientų sveikatai padarytos žalos nustatymo komisijos* sprendimas dėl žalos atlyginimo neapriboja paciento teisės kreiptis į teismą dėl neturtinės žalos *Civilinio kodekso* numatyta tvarka, kurioje maksimalus neturtinės žalos dydis nenurodomas. 2004 metais Apeliacinis teismas priteisė tėvams 500 000 Lt neturtinei žalai atlyginti už ką tik gimusių dvynukų apdegimą.⁹⁹ Iki šiol neturtinės žalos atlyginimo suma sunkiausiai, pacientų mirties, atveju siekė 140 tūkstančių litų.¹⁰⁰ Svarbu garantuoti efektyvų naujo *Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo* įgyvendinimą, užtikrinti jo nuostatų dėl privalomojo civilinės atsakomybės draudimo, pacientams padarytos žalos atlyginimo vykdymą.

Taip pat pažeidžiamos pacientų teisės į informacijos gavimą. Informuoti pacientą (arba atitinkamai nepilnamečio paciento atstovą pagal įstatymą) – mediko prievolė. Tačiau praktikoje pacientui retai suteikiama informacija suprantama forma, paaiškinant specialius terminus, nusakant ne tik diagnozę, galimą medikamentų poveikį, pasirinktinai taikytinus gydymo būdus, bet ir galimas prognozes. Įstatymas

Pacientui retai suteikiama informacija suprantama forma. Dėl neva esamo pavojaus paciento sveikatai gydytojai ypač vengia teikti informaciją psichikos ligomis sergantiems pacientams.

reikalauja, kad būtų gautas informuotas paciento sutikimas gydytis. Yra atvejų, kai informacijos stoka sukelia itin neigiamus padarinius. Pavyzdžiui, tėvai buvo

visiškai neinformuoti apie jų dukrai skiriamus vaistus bei jų šalutinį poveikį. Tik mergaitei praradus klausą paaiškėjo, kad buvo paskirtas stiprus antibiotikas gentamicinas, nuo kurio vaikai gali prarasti klausą.¹⁰¹ Medikai, teikdami bet kokias gydymo paslaugas, turėtų gauti raštišką paciento sutikimą, kuriame turėtų būti pateikiama konkreti informacija, susijusi su konkrečiu pacientu.

Dėl neva esamo pavojaus paciento sveikatai gydytojai ypač vengia teikti informaciją psichikos ligomis sergantiems pacientams. Šie asmenys laikomi nekompetentingais suvokti informaciją apie savo ligą, ir medikai linkę priimti sprendimus, susijusius su pacientu, visiškai su juo nesitardami. Psichikos sutrikimais besiskundžiantys asmenys taip pat turi teisę į jiems suprantama forma pateiktą informaciją.

2004 metais Lietuvoje buvo pradėtas vykdyti tyrimas,¹⁰² kurio metu psichiatrijos ligoninėse ir pensionatuose besigydantys pacientai dalyvavo pačių iniciuotoje apklausoje apie jų teisių pažeidimus.¹⁰³ Preliminariais tyrimo rezultatų duomenimis, apklausoje daly-

vavę pacientai dažniausiai skundėsi dėl jaunesniojo personalo nepagarbos pacientams bei žmogaus teisių neišmanymo ir dėl neturėjimo realios galimybės užginčyti vaistų bei gydymo skyrimą. Kiti skundai susiję su pacientų teise rinktis diagnostikos bei gydymo metodus ir atsisakyti gydymo, kai jis skiriamas priverstinai, remiantis rašytinėmis psichiatrų išvadomis, pačiam pacientui procese nedalyvaujant.

Kita vertus, savanoriškai nesigulantys į psichiatrijos ligoninę žmonės kartais išmestami už socialinės paramos borto. Neturėdami invalidumo jie negauna jokios socialinės pašalpos, o darbo biržoje juos vengia registruoti. Pavyzdžiui, moteris, turėdama ankstesnę neigiamą buvimo psichiatrinėje ligoninėje patirtį, atsisakė gydytis ir yra pasmerkta badui.¹⁰⁴

Gaunama skundų, kad psichikos ligonių atžvilgiu sveikatos priežiūros institucijose naudojamas smurtas, tačiau tikslių duomenų apie jo mastus nėra. Tikimasi, kad juos parodys šiuo metu vykdomas tarptautinis tyrimas, kuriame dalyvauja ir Lietuvos psichiatrai.¹⁰⁵ Taip

Pacientai skundėsi dėl jaunesniojo personalo nepagarbos pacientams ir dėl neturėjimo realios galimybės užginčyti vaistų bei gydymo skyrimą.

Prieš psichikos ligonius sveikatos priežiūros institucijose naudojamas smurtas.

Pacientas turi būti informuojamas apie teisę nesutikti gydytis, taip pat apskųsti įstaigos ar gydytojo veiksmus, kuriais buvo pažeistos paciento teisės.

pat ŽTSI vykdo projektą *Žmogaus teisių įgyvendinimas psichoneurologinėse institucijose*, kurio metu tiriamas ir prievartos

ligonių atžvilgiu naudojimo dažnis bei laipsnis.¹⁰⁶

Trūksta aiškumo dėl priverstinės hospitalizacijos mastų bei kriterijų. Lietuvos žiniasklaidoje buvo skelbiama, kad maždaug 2 proc. psichikos ligonių hospitalizuojami remiantis teismo

sprendimu, t. y. priverstinai. Šie skaičiai neatspindi tikrosios situacijos – daugelis ligonių įkalbami gul-

tis į ligoninę naudojant psichologinį spaudimą arba taikant prievartą. Tokiais atvejais apsieinama be teismo sprendimo, tačiau vargu ar galima šiuos atvejus vadinti savanoriška hospitalizacija. Pacientas turi būti informuojamas apie teisę nesutikti gydytis, taip pat apskųsti įstaigos ar gydytojo veiksmus, kuriais buvo pažeistos paciento teisės.

Žmogaus teisę į sveikatos ir kitų asmeninio gyvenimo paslapčių apsaugą reglamentuoja įvairūs teisės aktai, tačiau trūksta detalumo poįstatyminiu lygiu, todėl nėra aišku, kaip įvairiose sveikatos

priežiūros institucijose ši teisė yra praktiškai užtikrinama, trūksta medikų kontrolės, viskas palikta gydytojo vidinei kultūrai.¹⁰⁷

Medikai paciento teisę į privatumą pažeidžia apie jo sveikatą pasakodami ligonio giminėms, apie ligonio būklę telefonu informuodami jo giminaičiu prisistačiusį žmogų, nepaisant to, kad „be sutikimo negalima patvirtinti ar paneigti žmogaus buvimo gydymo įstaigoje fakto, o informacija apie paciento sveikatą yra konfidenciali net ir po jo mirties.“¹⁰⁸ Kol kas tik keliose gydymo įstaigose ant kabinetų durų nerašoma gydytojo specializacija, rašomas tik numeris – kad eilėje priėmimo pas gydytoją laukiantys pacientai nežinotų, dėl kokių sveikatos problemų ir į kokį specialistą kreipiasi jo kaimynas.

Skatinant mediko ir paciento tarpusavio pasitikėjimą, turintį įtakos sėkmingam gydymui, ir paciento teisių įgyvendinimą, būtina daugiau dėmesio skirti konfidencialumui užtikrinti. Todėl medikai neturi teikti informacijos apie pacientą tretiesiems asmenims arba turi ją teikti iš anksto gavę paciento sutikimą.

9.2. Neįgalių asmenų teisės

2004 m. visuomenės nuomonės tyrimo metu 31 proc. respondentų atsa-

kė, kad neįgalių asmenų žmogaus teisių klausimams Lietuvoje skiriama labai mažai ir mažai dėmesio. Be to, beveik 60 proc. respondentų nežino arba negali pasakyti, kur reikėtų kreiptis dėl šios grupės asmenų pažeistų žmogaus teisių.¹⁰⁹ Tai patvirtina ir 2004 m. ŽTISI atliktos visuomenės nuomonės apklausos rezultatai: vertindami, kokia socialinė grupė yra labiausiai diskriminuojama, antroje vietoje apklaustieji nurodė neįgaliuosius.¹¹⁰ Tarp jų išskirti įvairaus pobūdžio negalią turintys jauni žmonės, diskriminuojami išsilavinimo bei įdarbinimo srityse.

2004 metais buvo reformuojama Lietuvos teisinė bazė neįgaliųjų atžvilgiu. Seimas priėmė naują *Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymą*,¹¹¹ kuris užtikrina neįgaliems žmonėms lygias teises ir galimybes ir įtvirtina pagrindinius neįgaliųjų socialinės integracijos principus. Taip pat įsigaliojo *Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo* pakeitimo ir papildymo įstatymas, kuriuo padidintos pensijos asmenims, mokėjusiems valstybinio socialinio draudimo įmokas ir turintiems pakankamą darbo stažą.¹¹² Naujas *Valstybinių šalpos išmokų įstatymas* įsigaliojo 2004 metais¹¹³ ir pirmą kartą per dešimtį metų padidino valstybės mokamas šalpos išmokas socialines pensijas gaunantiems suaugusiems neįgaliesiems.¹¹⁴ Nuo 2005 metų įsigaliojęs *Lygių galimybių įstatymas*¹¹⁵ draudžia bet kokią tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją negalios pagrindu.¹¹⁶ Svar-

bu, kad neįgalieji būtų informuoti apie šiuos įstatymus ir turėtų galimybę jais pasinaudoti.

Nepaisant šių teigiamų pokyčių, išlieka nemažai problemų neįgalųjų atžvilgiu ir teisės aktų, ir jų praktinio įgyvendinimo srityje. 2004 m. labiausiai išryškėjusios problemos: neefektyvus neįgalųjų žmonių globą vykdančių asmenų (įstaigų) atskaitomybės ir jų veiklos kontrolės mechanizmas; neadekvatus bendruomeninių (socialinių) paslaugų teikimas, jų trūkumas savivaldybėse; neužtikrintas viešosios aplinkos prieinamumas, transporto priemonių bei būsto pritaikymas; informacinės atskirties problema; neužtikrintos teisės į švietimą bei užimtumą. Išlieka aktuali asmenų neveiksnumo nustatymo bei globos skyrimo problema.¹¹⁷ Ypač išsiskiria psichikos negalią turinčių asmenų pažeidžiamumas.

Kalbant apie psichinę negalią turinčius asmenis, daugiau nei pusė (51,8 proc.) respondentų norėtų juos izoliuoti – apgyvendinti specialiai pritaikytose globos įstaigose (psichoneurologiniuose pensionatuose), esant nuolatiniai priežiūrai. Mano-

Neefektyvus neįgalųjų žmonių globą vykdančių asmenų (įstaigų) atskaitomybės ir jų veiklos kontrolės mechanizmas.

Institucinė globa ne tik neefektyvi medicinos požiūriu, tačiau ir sukuria palankią terpę žmogaus teisių pažeidimams.

Socialinės darbuotojos teiginys „durniai skausmo nejaučia“ atspindi sistemos požiūrį į neįgalius globos įstaigų gyventojus.

ma, kad šie asmenys yra pavojingi aplinkiniams, o jų teisės gali būti varžomos.

Toks požiūris prieštarauja moderniam požiūriui į psichikos negalią turinčius asmenis. Europos Sąjungos šalių politika šių asmenų atžvilgiu yra nukreipta į didelių globos (gyvenamųjų) įstaigų panaikinimą ir bendruomeninių paslaugų teikimą. Institucinė globa ne tik neefektyvi medicinos požiūriu, tačiau ir sukuria palankią terpę žmogaus teisių pažeidimams. Lietuvoje neužtikrintas efektyvus asmenų (institucijų), vykdančių psichinę negalią turinčių žmonių globą, atskaitomybės ir veiklos kontrolės mechanizmas.

2004 m. buvo atskleisti atvejai, kai socialinių globos įstaigų (psichoneurologinių pensionatų) darbuotojai smurtavo jų gyventojų atžvilgiu. Pavyzdžiui, smarkiai sumuštas asmuo kreipėsi į dienraščio redakciją dėl nuolatinio pensiono darbuotojų smurtavimo globotinių atžvilgiu. Jo tvirtinimu, globotinius „muša kaip obuolius, daužo, spardo, o direktorė nekreipia dėmesio.“¹¹⁸ Socialinės darbuotojos teiginys „durniai skausmo nejaučia“ atspindi sistemos požiūrį į neįgalius globos įstaigų gyventojus. Pastaruoju atveju teisme bu-

vo iškelta reta byla, kurioje smurtavimu apkaltintas psichoneurologinio pensionato socialinio darbuotojo padėjėjas kaltina nukentėjusią šmeižimu. Sunku įrodyti, kad gyventojai skriaudžiami įstaigos darbuotojų, nes šios įstaigos – „tai savotiškos uždarnos zonos,“¹¹⁹ kurias sunku kontroliuoti. Etikos požiūriu toks globos įstaigos darbuotojo bylinėjimasis su sveikatos problemų turinčiu asmeniu atrodo abejotinas.

Kitu atveju įstaigos darbuotojos smurtinius veiksmus bandyta nuspėti nuo visuomenės neva globotinių tarpusavio konfliktu, kurio metu buvo sumušta pensiono gyventoja. Po šio konflikto psichikos negalią turinčiai moteriai buvo pasiūlyta „rinktis“ arba mėnesį būti uždarytai į izoliatorių, arba vykti į psichiatrijos ligoninę. Pasirinkus pastarąją, moteris buvo skubiai išvežta į Rokiškio psichiatrijos ligoninę. Čia praleidusi 52 paras, ji vėl bus gražinta į tą patį pensionatą. Dėl konflikto buvo nutarta, kad „iki-teisminio tyrimo pradėti esą neverta, nes konfliktas įvyko tarp pensiono gyventojų, turinčių intelekto sutrikimų.“¹²⁰ Kito pensiono gyventojų tvirtinimu, apie tokius darbuotojų veiksmus reikia tylėti, nes „dėl liežuvio už dantų nelaikymo jie (gyventojai) dažniausiai raminami arkliškais vaistų dozėmis.“¹²¹

Bendruomenė bei atsakingos institucijos nesiima reikiamų priemonių apsaugoti [psichikos negalią turinčius] asmenis, ir reaguoja tik taikydami bausmes, kai pastarieji ima kelti problemų bendruomenei.

Būtina užtikrinti efektyviai veikiantį neįgalių žmonių globą vykdančių asmenų (įstaigų) atskaitomybės ir jų veiklos kontrolės mechanizmą, taip pat reko-

menuotina socialinės globos įstaigose kurti gyventojų tarybas, kurioms būtų suteikta administracijos pripažįstama kompetencija spręsti atitinkamus klausimus, susijusius su gyventojų gyvenimo kokybe.

Proto arba psichikos negalią turintys asmenys neretai patiria savo tėvų, globėjų smurtą. Tačiau bendruomenė bei atsakingos institucijos nesiima reikiamų priemonių apsaugoti šiuos asmenis, ir reaguoja tik taikydami bausmes, kai pastarieji ima kelti problemų bendruomenei. Pavyzdžiui, psichikos negalią turintis 21 metų amžiaus jaunuolis buvo neprižiūrimas, jo atžvilgiu smurtavo šeimos nariai. Negalėdamas to pakelti, jaunuolis ėmė bėgti iš namų bei plėsti gretimas sodybas, ir už tai buvo baudžiamas, tuo tarpu šį psichikos negalią turintį asmenį tiesiog reikėjo apsaugoti nuo nepriežiūros bei smurto.¹²²

Reikalauja dėmesio atstovavimas psichikos negalią turintiems asmenims teismo procese jiems skiriant, pratęsiant, keičiant ar panaikinant priverčiamąją medicinos priemonę, taip pat priverstinai hospitalizuojant, kai

asmenims teismo sprendimu paskiriamas arba pratęsimas priverstinis gydymas psichikos sveikatos priežiūros įstaigose.¹²³

Nemažai problemų egzistuoja neįgaliesiems dalyvaujant įvairiose gyvenimo srityse.¹²⁴ Bendruomeninių (socialinių) paslaugų teikimo srityje savivaldybės negarantuoja nuolatinio finansavimo socialinio pobūdžio įstaigoms (dienos, užimtumo centrams, ugdymo įstaigoms). Kadangi savivaldybių biudžetuose numatytas bendras procentas lėšų, skiriamų socialinėms reikmėms, dažnai šių paslaugų teikimas priklauso išimtinai nuo savivaldybių geranoriškumo bei likusių lėšų. Kadangi bendruomeninės paslaugos yra geriausias būdas neįgaliesiems integruotis į visuomenę, tai turėtų būti prioritetinė sritis. Į naujos Vyriausybės programą yra įtraukta socialinių paslaugų infrastruktūros plėtra, tolygiai pasiskirstant teritoriniu principu, tačiau kol kas tai neįgyvendinama.

Neužtikrintas viešosios aplinkos prieinamumas, transporto priemonių bei būsto pritaikymas. Nors Lietuvoje yra įstatymais reglamentuoti reikalavimai, tačiau dažniausiai jie nevykdomi arba jų netinkamas vykdymas per mažai kontroliuojamas atitinkamų institucijų. Taip dirbtinai sudaromos kliūtys neįgaliesiems asmenims dalyvauti viešajame gyvenime. Pavyzdžiui, ratukiniu vežimėliu judantys asmenys gyvena daugiaaukščiuose namuose, kuriuose nėra lifto.

Taip pat ryški informacinės atskirties problema. Šiuo metu specialios kompiuterinės programos sudaro galimybę pasinaudoti visa prieinama informacija ir regos, ir klausos negalią turintiems asmenims, tačiau Lietuvoje viešosios įstaigos (internetinės svetainės, bibliotekos, ugdymo įstaigos, televizija) nėra pritaikytos neįgaliesiems, taip jiems sudaromos kliūtys gauti informaciją ir naudotis mokslo programomis, o tai didina menko išsilavinimo neįgalių asmenų skaičių ir didina valstybės išlaikytinių gretas.

Beveik visų grupių neįgalieji mokymo, profesinio rengimo prieinamumo srityje išskiria kaip vieną opiausių problemų. Specialiųjų poreikių asmeniui švietimo prieinamumas užtikrinamas pritaikant mokyklos aplinką, teikiant psichologinę, specialiąją pedagoginę ir specialiąją pagalbą, aprūpinant ugdymui skirta kompensacine technika ir specialiosiomis mokymo priemonėmis, kitais įstatymų nustatytais būdais.¹²⁵ Nors pagrindinis specialiųjų poreikių asmenų ugdymą reglamentuojantis įstatymas¹²⁶ buvo priimtas dar 1998 m., tačiau iki šiol dar nėra priimti jo įgyvendinimą praktikoje užtikrinantys poįstatyminiai aktai, pavyzdžiui, dar 2000–2001 metais parengti norminiai aktai *Dėl specialiųjų poreikių asmenų aprūpinimo kompensacine technika ugdymo institucijose ir namuose* bei *Pedagogo padėjėjų, skaitovų, palydovų, gestų kalbos vertėjų paslaugų teikimo specialiųjų poreikių asmenims tvarka*.

Šiems norminiams aktams įgyvendinti reikalingas finansavimas iš valstybės biudžeto. Nors pastaruoju metu rengiami specialistai, tačiau nesukurti etatai ir nefinansuojamas jų darbas. Padėjėjų pagalbos poreikis išryškėja tada, kai specialiųjų ugdymo poreikių turintys asmenys, negalintys lankyti švietimo įstaigų, ugdomi namuose. Šiuo atveju nepaisoma lygių galimybių principo. Dažnai nepaisant vaiko galimybių lankyti ugdymo įstaigą, skiriamas ugdymas namuose (beje, už tai dažnai yra atsakingi ir tėvai, nenorintys leisti vaikų ugdytis švietimo įstaigose), kuris nei kokybės, nei kiekybės prasme nėra geras. Pavyzdžiui, du kartus per savaitę ateinančio pedagogo vedamos pamokos negali prilygti specialiųjų poreikių vaiko, lankančio švietimo įstaigą, ugdymui.

Lieka nepatenkintas didelių ir labai didelių specialiųjų poreikių turinčių moksleivių ugdymo jų gyvenamojoje vietoje poreikis, ypač kaimo vietovėse. Vykdamas švietimo reformą Lietuvoje aiškėja, kad ir didmiesčių profesinių, aukštųjų bei aukštesniųjų mokyklų mokymo programos ir metodikos nepakankamai pritaikytos neįgaliesiems, stinga specialiųjų priemonių, paslaugų, technikos bei specialistų pagalbos. Taip pat visiškai nereglamentuotas suaugusių neįgalių žmonių švietimas.

Nepaisant vaiko galimybių lankyti ugdymo įstaigą, skiriamas ugdymas namuose, kuris nei kokybės, nei kiekybės prasme netinkamas.

Būtina plėtoti integruotą neįgalių asmenų ugdymą, sukurti neįgaliųjų aprūpinimo kompensacine technika ir specialio-

siomis priemonėmis sistemą. Taip pat plėtoti socialines paslaugas kaip pagalbines ugdymo proceso priemones jo kokybei užtikrinti, t. y. plėsti specialistų, teikiančių specialiąją pedagoginę pagalbą, tinklą; garantuoti transporto, vertimo ir kitas paslaugas, reikalingas specialiųjų ugdymo poreikių turintiems moksleiviams, ypač kaimo vietovėse.

Neįgaliųjų nedarbas net keletą kartų viršija bendrąjį nedarbo lygį.¹²⁷ Tačiau Lietuvoje nesukurta profesinės reabilitacijos infrastruktūra, reikalinga teikti profesinės reabilitacijos turinį sudarančias paslaugas neįgaliesiems. Savivaldybėse nėra struktūrų, besirūpinančių neįgaliųjų profesine reabilitacija ir įdarbinimu. Vykdomos pavienės programos, vietinės užimtumo iniciatyvos, kurių tikslas – neįgaliųjų profesinė reabilitacija ir įdarbinimas. Netinkamas profesinės reabilitacijos sistemos metodinis pasirengimas (t. y. mažas specialistų skaičius, nepakankamai gera jų kvalifikacija, nepakankamas mokymo programų ir adaptuotų mokymo vietų skaičius sunkią negalią turintiems asmenims). Neišvystyta profesinės reabilitacijos paslaugų organizacinė sistema.¹²⁸ Be to, neįgaliųjų teigimu,¹²⁹ yra labai ribota profesijų ap-

mokymo bei jų pasirinkimo galimybė, kai atitinkamos negalios rūši turintys asmenys gali pasirinkti profesiją ir dirbti tik Vyriausybės patvirtintame profesijų sąrašė numatyta darbą.

Neigaliųjų profesinės reabilitacijos srityje svarbu įgyvendinti pagrindines Lietuvos invalidų reikalų tarybos patvirtintas strategijos kryptis, t. y. tolygią infrastruktūros plėtrą, derinant institucinės ir bendruomeninės profesinės reabilitacijos plėtrą ir siekiant užtikrinti profesinės reabilitacijos prieinamumą pagal nustatytą profesinės reabilitacijos poreikį, profesinės reabilitacijos paslaugų metodologinę plėtrą ir kokybės tobulinimą pagal profesinės reabilitacijos ir darbo rinkos poreikį.

9. 3. Vaikų teisės

2004 metų pradžioje vaikai¹³⁰ Lietuvoje sudarė 22,5 proc. visų šalies gyventojų. Statistikos departamento duomenimis, per pastaruosius ketverius metus vaikų skaičius mažėja vidutiniškai po 26 tūkst. kasmet. Tėvų globos 2003 m. neteko daugiau nei 3 tūkst. vaikų, 2004 m. ši tendencija išliko.¹³¹ Į Vaiko teisių apsaugos institucijos įskaitą įtrauktų socialinės rizikos šeimų¹³² yra beveik 20 tūkst., jose gyvena apie 40 tūkst. vaikų.¹³³

Lietuva yra ratifikavusi visus pagrindinius vaiko teises ginančius tarptautinius aktus, sukurta vaikų teisių apsaugos institucijų sistema: naciona-

linis vaikų teisių apsaugos tarnybų tinklas, vaikų teisių apsaugos kontrolieriaus institucija. Tačiau vaiko teisių pažeidimų šalinimo ir prevencijos mechanizmas nėra efektyvus. Nėra kryptingos vaiko teisių politikos, trūksta institucijų tarpusavio bendradarbiavimo, neaiškus atsakomybės paskirstymas, akivaizdus institucijų pasyvumas ir kvalifikacijos trūkumas. Kyla problemų įstatymų įgyvendinimo bei poįstatyminio reglamentavimo srityse.

Ryškiausios pažeidimų grupės 2004-aisiais: smurtas vaikų atžvilgiu namuose bei mokyklose; nesprendžiamos gatvės vaikų problemos valstybiniu lygiu, nepakankamai gerai ginamos vaikų teisės baudžiamajame procese (vaikai aukos, vaikai liudytojai, nepilnamečiai teisės pažeidėjai); vaiko interesų neginanti viešoji globa; dažnas seksualinis išnaudojimas; teisės į būstą pažeidimai.

Smurtas vaikų atžvilgiu. Padėties analizė rodo, kad skaudžiausia problema išlieka didelis smurto vaikų atžvilgiu paplitimas. Ir tarptautiniuose įvertinimuose, ir nacionaliniuose tyrimuose¹³⁴ akivaizdūs itin dideli smurtavimo vaikų atžvilgiu mastai – ir šeimose, ir mokyklose.

Smurto šeimose atveju viena svarbiausių problemų socialiniu lygiu yra visuomenės pakantumas smurtui, abejingumas stebimai prievartai. Vis dar gajiu nuostata, kad į svetimus šeimos reika-

lus nevalia kištis. Tai kuria itin blogą praktiką – smurtautojai jaučiasi nebaudžiami, o skriaudžiami vaikai jaučiasi bejėgiai ir neginami.

Demokratinėse valstybėse, į kurias stengiamasi lygiuotis politiniu lygmeniu, įprasta principinga teisinė smurto vaikų atžvilgiu vertinimo praktika: žinojimas apie smurtą ir nepranešimas apie jį atitinkamoms institucijoms prilygsta jo slėpimui ir bendrininkavimui. Lietuvos žiniasklaidoje nuolat aprašomi atvejai, kai kaimynai girdėjo, matė arba kitokiu būdu tapo smurto vaikų atžvilgiu liudininkais, tačiau tik nedaugeliu atvejų kreipiamasi į vaikų teisių apsaugos tarnybas ar teisėsaugos institucijas. Lietuvos baudžiamieji įstatymai numato atsakomybę tik už nepranešimą apie sunkų nusikaltimą.

Aplinkinių abejingumas vaikų patiriamam smurtui skatina aukų tapimą smurtautojais. Pavyzdžiui, 2004 m. spalio mėnesį jaunuolis, nuolat kentęs įvairaus pobūdžio savo motinos smurtą, nužudė merginą. Po nužudymo paaiškėjo, kad visi kaimo gyventojai žinojo apie žiaurią jaunuolio motiną, jų teigimu, „dėl klaidaus gyvenimo šeimoje užaugęs jis galėjo tapti serijiniu žudiku, kaip filmuo-

Viena svarbiausių problemų socialiniu lygiu yra visuomenės pakantumas smurtui – smurtautojai jaučiasi nebaudžiami, o skriaudžiami vaikai jaučiasi bejėgiai ir neginami.

Teisėsaugos pareigūnai vengia imtis procesinių priemonių apginti vaiko interesams bei apsaugoti jį nuo smurtautojo.

se.“¹³⁵ Nepaisant to, jaunuoliui kaimo bendruomenė teigia linkinti mirties bausmės.

Ryškus teisėsaugos institucijų nepasiren-

gimas darbui su smurtautojais vaikų atžvilgiu – teisėsaugos pareigūnai vengia imtis procesinių priemonių apginti vaiko interesams bei apsaugoti jį nuo smurtautojo. Pavyzdžiui, Klaipėdos rajone policijos ir Vaiko teisių apsaugos tarnybos (VTAT) pareigūnai žiniasklaidos atstovams pareiškė stebėsiantys nuolat vaikų atžvilgiu smurtaujančią motiną, tačiau „kol kas motinai teisinė atsakomybė negresia, nes nenustatyta rimta grėsmė vaikų sveikatai ir gyvybei“, nepaisant užfiksuotų smurto žymių ant vaikų kūnų.¹³⁶

Taip pat trūksta kvalifikuoto smurto vertinimo – jei nėra ryškių sužalojimų, pareigūnai vengia pradėti ikiteisminį tyrimą.¹³⁷ Dėl nesuprantamų priežasčių nepradedamas ikiteisminis tyrimas netgi nustatčius žinomus smurto vaikų atžvilgiu faktus.¹³⁸

Plačiai nuskambėję atvejai, kai savivaldybė, policijos pareigūnai nereagavo į smurtą patiriančių vaikų ar motinų su vaikais pagalbos prašymus. Pavyzdžiui, Akmenės rajone po daugkartinių sumušimų į ligoninę patekusi moteris su dvejų metų dukra

TV žurnalistams pasakojo, kad keletą kartų kreipėsi į jai žinomas institucijas prašydama pagalbos ir apsaugos, tačiau jos nesulaukė. Taip pat žinomi atvejai, kai teisėsauga imasi veiksmų tik po pakartotinių vaiko sumušimų.¹³⁹ Be to, kai kuriais atvejais teisėsaugos pareigūnai apskritai nesiima ginti vaiko teisių, netgi gražina vaiką jo atžvilgiu smurtaujančiam asmeniui,¹⁴⁰ nesiima priemonių užtikrinti tolesnį jo saugumą.¹⁴¹

Analogiškas pasyvumas pasireiškia ir socialinių darbuotojų veiksmuose (pvz., sumuštas mažylis mokytojų nuvežtas į ligoninę, kurioje socialiniai darbuotojai svarsto, ar gražinti jį smurtaujančiai motinai).¹⁴² Kai kuriais atvejais VTAT darbuotojų veiksmai kelia rimtų abejonių dėl jų kvalifikacijos, pavyzdžiui, Panevėžyje 6 vaikus auginanti psichikos sutrikimų turinčių asmenų šeima nuolat stebima socialinių darbuotojų, tačiau jie nesiima konkrečių priemonių apginti nepriežiūrą bei smurtą kenčiančių vaikų interesus.¹⁴³ Negana to, 2004 m. gruodžio mėnesį buvo suorganizuota 1 lito akcija, kurios metu surinkti pinigai skirti praplėsti šios šeimos gyvenamąsias valdas, pa-

Žinomi atvejai, kai teisėsauga imasi veiksmų tik po pakartotinių vaiko sumušimų. ... Netgi gražina vaiką jo atžvilgiu smurtaujančiam asmeniui, nesiima priemonių užtikrinti tolesnį jo saugumą.

Septynmetį berniuką pakartotinai sunkiai sumušė tėvas, neseniai grįžęs po atliktos bausmės už šio vaiko sumušimą.

Tėvai itin žiauriai nužudė šešiametį sūnų tuo metu, kai vyko teismo procesas dėl jų tėvystės teisių apribojimo kitam vaikui, kuris dėl smurto iš šeimos buvo paimtas jau prieš keletą mėnesių.

liekant vaikus tėvų globai.

Kitas šios problemos aspektas – sistemiškumo, tarnybų ir institucijų veiksmų ko-

ordinavimo tarpusavyje trūkumas. Pavyzdžiui, žiniasklaidoje buvo plačiai informuojama, kad motina savo vaiką ilgą laiką marino badu. Tai buvo įmanoma ir dėl to, kad ji nuolat keitė gyvenamąją vietą ir nė vienoje savivaldybėje vaikų teisių apsaugos tarnybos nesiėmė reikiamų priemonių, kad ap-

gintų mažametį nuo žiauraus elgesio. Kitu atveju tėvai itin žiauriai nužudė šešiametį sūnų tuo metu, kai vyko teismo procesas

dėl jų tėvystės teisių apribojimo kitam vaikui, kuris dėl smurto iš šeimos buvo paimtas jau prieš keletą mėnesių.¹⁴⁴ Taip pat buvo leista vėl imtis vaikų globos moteriai, iš kurios dėl maravimo badu ir kankinimo buvo atimti 8 vaikai.¹⁴⁵

Dar viena problema – smurtas vaikų atžvilgiu mokyklose. Atlikti tyrimai, be kitų problemų, išryškino ir vaikų nesaugumo mokyklose mastą. Pasaulinės sveikatos organizacijos atliekamų reguliarių tarptautinių tyrimų duomenimis,

pagal vaikų tarpusavio tyčiojimosi rodiklį Lietuva užima pirmąją vietą tarp 36 Europos valstybių nuo 1998 m., kai Lietuva buvo įtraukta į tyrimą.¹⁴⁶ Vaikai patiria smurtą, patyčias, reketą ir kitokio pobūdžio išnaudojimą iš savo bendraamžių ir vyresniųjų. Deja, valstybiniu lygiu kol kas ši problema nepakankamai įvertinta ir nevykdomos programos, kurių efektyvumas yra įrodytas įvairiose pasaulio šalyse.¹⁴⁷

Kalbant apie smurto vaikų atžvilgiu problemą, būtina paminėti dar vieną svarbų veiksni – žiniasklaidą. Žiniasklaidos priemonėse nuolat detalai vaizduojami smurto atvejai, tačiau jie pateikiami tik sensacingame kontekste. Trūksta nors trumpos situacijos analizės, probleminio požiūrio, informacijos apie pagalbos šaltinius teikimo. Kartais pateikiamoje informacijoje neleistinai atskleidžiami vaiko asmens duomenys, taip pažeidžiant *Asmens duomenų teisinės apsaugos* bei *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymų* nuostatas.¹⁴⁸ Žiniasklaida atlieka didelį vaidmenį Lietuvos visuomenėje, todėl itin skatintinas jos pilietinio sąmoningumo kėlimas, raginama skirti daugiau dėmesio visuomenės švietimui.

Gatvės vaikai. Įžanginėje ŽTSSI žmogaus teisių apžvalgoje¹⁴⁹ pabrėžta itin prasta gatvės vaikų padėtis ir būtinybė imtis neatidėliotinų priemonių, siekiant išsiaiškinti šių vaikų nepriežiūros, prievartos ir apleistumo priežastis bei mastus, taip pat užtikrinti būtiną pa-

ramą jiems, prireikus ir jų šeimoms. Deja, jokių esminių permainų neįvyko.

Nebuvo imtasi priemonių tokių vaikų skaičiui nustatyti, nekuriamas efektyvus sisteminis gatvės vaikų skaičiaus mažinimo mechanizmas. Narkotikų kontrolės departamento 2004-ųjų metinėje ataskaitoje kaip naujaisi pateikiami 2000-aisiais atlikto gatvės vaikų tyrimo duomenys,¹⁵⁰ ir tai atspindi požiūrį į gatvės vaikų problematiką politiniu lygiu – neskiriama pakankamai dėmesio sisteminei padėties analizei bei jos gerinimui.

Gatvėse gyvenantys vaikai yra itin aukštos rizikos – ankstyvo mirtingumo ir rimtų sveikatos problemų – grupėse: dauguma jų vartoja svaigiąsias medžiagas (toksines, narkotines, alkoholi), yra seksualiai išnaudojami, patiria nuolatinį smurtą. Nėra efektyvios pagalbos teikimo infrastruktūros – nei medicininių, nei teisinių, nei psichoterapinių paslaugų.

Rekomenduotina atlikti gatvės vaikų padėties analizę nacionaliniu lygiu bei imtis neatidėliotinų priemonių efektyviam pagalbos ir prevencijos mechanizmui sukurti, įtraukiant savivaldybes, teisėsaugos institucijas bei sveikatos apsaugos įstaigas.

Vaikų teisių baudžiamajame procese nepaisymas. Išlieka nemažai įžanginėje ŽTSSI žmogaus teisių apžvalgoje įvar-

dytų problemų, nėra jokių pokyčių administracinės teisės pažeidimų srityje.¹⁵¹

Remiantis *Baudžiamojo proceso kodeksu*, nepilnametis (liudytojas, nukentėjusysis, įtariamasis) gali būti apklausiamas dalyvaujant valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovui arba psichologui, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Tai klaidinančiai sudaro įspūdį, kad mūsų baudžiamieji įstatymai gina vaiko teises baudžiamajame procese. Iš tiesų, remiantis Vakarų Europos praktika, psichologo dalyvavimas apklausiant vaiką yra imperatyvinė nuostata, t. y. jis privalo dalyvauti. Taip pat ir mažamečio nukentėjusiojo apklausa privalo būti atliekama tik vieną kartą, o mažamečio nukentėjusiojo akistata su įtariamuoju apskritai netoleruotina, ypač kalbant apie smurtinius bei seksualinius nusikaltimus. BPK išdėstyta nuostata, kad vaikas liudininkas ar nukentėjusysis tokios akistatos metu turi būti saugomas nuo neleistino poveikio, yra beprasmiška – įtariamojo buvimas toje pačioje patalpoje jau yra poveikis vaikui, poveikio stiprumui varijuojant nuo emocinės įtampos ir baimės iki emocinio šoko ir vaiko kaip liudytojo sužlugdymo.

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad perne-

Mažamečio nukentėjusiojo apklausa privalo būti atliekama tik vieną kartą, o mažamečio nukentėjusiojo akistata su įtariamuoju apskritai netoleruotina.

Dažniausiai sureaguojama tik įvykus nepataisomai žalai vaiko atžvilgiu, ir bene vienintelė reakcija – vaikas paimamas iš šeimos ir perduodamas globos institucijai.

rymu, atžvilgiu.

Šie ir kiti trūkumai iliustruoja nepakankamą teisėsaugos pareigūnų bei teisėjų parengimą dirbti su vaikais kaip proceso dalyviais. Rekomenduojama tobulinti teisėsaugos pareigūnų kvalifikaciją, žinias ir įgūdžius vaiko teisių apsaugos klausimais, pašalinti metodinių darbo su vaikais rekomendacijų stygių.

Viešoji vaikų globa. Įvairaus pobūdžio vaikų globos įtaigose, internatuose bei šeimynose gyvena apie 14 tūkst. Lietuvos vaikų.¹⁵² Tokių didelį vaikų skaičių lemia išsigalėjusi praktika – probleminės šeimos nesulaukia veiksmingos intervencijos. Dažniausiai sureaguojama tik įvykus nepataisomai žalai vaiko atžvilgiu, ir bene vienintelė reakcija – vaikas paimamas iš šeimos ir perduodamas globos institucijai. Tikslių duomenų apie vaikų skaičių institucijose nėra – po Valstybės kontrolės audito vaikų globos namuose paaiškėjo, kad valstybė iki šiol nežino, kiek vaikų gyvena tokiuose namuose, kaip mažieji į juos patenka, kiek pinigų skiriama jų maistui.¹⁵³

2004-aisiais neatlikti jokie esminiai vaikų globos įstaigų darbo pakeitimai, problemos išlieka: vidiniu sistemos lygmeniu – kvalifikuotų ugdymo specialistų bei psichologų trūkumas, nacionaliniu lygmeniu – nesiimama efektyvaus globos namų decentralizavimo. Nuolatinė institucinė globa didelėse įstaigose nėra efektyvi vaikų ugdymo terpė ir sudaro sąlygas vaiko teisių pažeidimams.

Nuolatinė institucinė globa didelėse įstaigose nėra efektyvi vaikų ugdymo terpė ir sudaro sąlygas vaiko teisių pažeidimams.

Šiuo metu egzistuojanti praktika suteikti globos teises šeimoms neužtikrina vaikų teisių, nes nesukurta efektyvus vaikų priežiūros globėjų šeimose kontrolės mechanizmas. Tai sudaro sąlygas vaikų teisių pažeidimams, paverčia juos pasipelnymo šaltiniu, o dažnai ir aukomis. 2004 metais Šiaulių rajone nuteista globėja, kone kasdien žiauriai mušusi ir kankinusi 5 globojamus vaikus.¹⁵⁴ Kitas pavyzdys – Visagino apylinkės prokuratūra kreipėsi į teismą dėl 9 vaikų globėjos nušalinimo po to, kai patys vaikai dėl nuolatinio smurto ir nepriežiūros kreipėsi į VTAT.¹⁵⁵

Seksualinis išnaudojimas. Atliktas vaikų ir paauglių tyrimas¹⁵⁶ rodo, kad šis reiškiny yra plačiai papli-

Tris mažametės dukteris žagiņes vyras pradėjus ikiteisminį tyrimą keturias paras buvo paliktas su jomis gyventi, kol atvykę žurnalistai privertė VTAT bei teisėsaugos pareigūnus imtis priemonių.

tęs – vaikai patiria ir suaugusiųjų, ir savo bendraamžių seksualinę prievartą. Tai rodo ne tik šio reiškinio išsisknijimą mūsų visuomenėje, bet ir neišvengiamą jo tęstinumą. Prevencinės priemonės turėtų apimti ir lytinį švietimą mokyklose, ir neišvengiamą atsakomybės už seksualinį priekabiavimą, išnaudojimą ar kitokius prievartinius veiksmus taikymą.

Aukos dažnai vengia kreiptis į teisėsaugos institucijas ir dėl informacijos apie savo teises bei pagalbos šaltinius trūkumo, ir

dėl negatyvių nuostatų policijos darbo efektyvumo atžvilgiu. Tai skatina ilgą prievartą. Pavyzdžiui, Marijampolės rajone tėvas prievartavo mažametę dukrą nuo penkerių metų, kol atsitiktinai išaiškėjo daugiau nei šešerius metus trukusi prievarta.¹⁵⁷

Teisėsaugos pareigūnų elgesys su seksualinę prievartą patyrusiais vaikais analogiškas smurtą patyrusių vaikų vertinimui – vengiama pradėti ikiteisminį tyrimą, nesiimama priemonių apsaugoti auką nuo tolesnės prievartos ar išnaudojimo,¹⁵⁸ nesukurta efektyvi sistema, ku-

riuje seksualinį išnaudojimą patyręs vaikas patektų teisėsaugos, VTAT pareigūnų ir psichologų bei medikų globon.

Ypač svarbu keisti įstatymo ir teisėsaugos institucijų požiūrį į vaiką, užsiimančią prostitucija, tik kaip į teisės pažeidėją.

venimo būdą kaip pragyvenimo šaltinį. Šiuo metu nėra efektyvaus intervencijos mechanizmo, kuris apimtų psichosocialinę

2004 metų gegužės mėnesį Seimas ratifikavo *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos* fakultatyvinį protokolą *Dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos*. Tačiau kol kas realių pokyčių nei įstatymų leidyboje, nei praktikoje nepastebima. Būtina nedelsiant suderinti esančius įstatymus ir priimti reikalingus poįstatyminius teisės aktus¹⁵⁹, imtis reikiamų priemonių jiems įgyvendinti. Ypač svarbu keisti įstatymo ir teisėsaugos institucijų požiūrį į vaiką, užsiimančią prostitucija, tik kaip į teisės pažeidėją.

Baudžiamajame kodekse seksualinė prievarta vaikų atžvilgiu nėra tinkamai įvertinta. Vaiko tvirkinimas vertinamas kaip nesunkus nusikaltimas ir gali būti baudžiamas bauda¹⁶⁰ arba areštu, nepaisant to, kad, Vaiko teisių apsaugos tarnybų specialistų teigimu,¹⁶¹ vaikystėje patirta seksualinė prievarta ar išnaudojimas turi padarinių visam likusiam vaiko gyvenimui.

Dar viena skaudi problema seksualinio vaikų išnaudojimo srityje – mažametės bei nepilnametės prostitutės. Dažniausiai jas į tokį verslą įtraukia artimi žmonės, dalis jų renkasi tokį gy-

venimo būdą kaip pragyvenimo šaltinį. Šiuo metu nėra efektyvaus intervencijos mechanizmo, kuris apimtų psichosocialinę reabilitaciją, socialinių įgūdžių teikimą, saugumo ir galimybių gyventi prosocialų gyvenimą suteikimą. Beje, teisėsaugos pareigūnai bei žiniasklaida nepilnametes prostitutės dažnai traktuoja itin neigiamai, kaltina jas pačias dėl jų patiriamos seksualinės prievartos ir išnaudojimo, taip dar labiau pagilindami jų viktimizaciją.

Užtikrinant vaiko teisę į apsaugą nuo smurto bei išnaudojimo ir teikiant reikiamą pagalbą, būtina užtikrinti *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos* reikalavimų įgyvendinimą. Remdamasi konvencija, valstybė privalo imtis reikiamų priemonių, kad būtų padėta fiziškai ir psichologiškai atsigauti ir socialiai reintegruotis vaikui, tapusiam nesirūpinimo, išnaudojimo, piktnaudžiavimo, kankinimo ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio auka,¹⁶² taip pat kurti efektyvias socialines programas, kurios leistų suteikti paramą vaikui ir jį globojantiems asmenims, ir išaiškinti, pranešti, perduoti nagrinėti, tirti, gydyti ir imtis kitų priemonių minėtais žiauraus elgesio su vaiku atvejais, o prireikus iškelti baudžiamąją bylą.¹⁶³

Kaip teigiamą žingsnį galima paminėti, kad 2005 m. sausio 6 d. Vyriausybės strateginio planavimo komitetas

pritarė *Vaiko gerovės valstybės politikos strategijai ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 metų planui*,¹⁶⁴ taip pratęsdamas ir *Nacionalinės nevyriausybinų organizacijų vaikų dienos centrų programos* finansavimą.¹⁶⁵ Tai svarbus žingsnis siekiant mažinti gatvės vaikų skaičių, teikti socialinę apsaugą jos stokojantiems vaikams bei netiesiogiai preventyviai veikti smurtą šeimose.

Taip pat būtina pakankamai finansuoti *Vaikų liniją*¹⁶⁶ – nacionaliniu lygiu veikiančią tarnybą, kuri teikia veiksmingą pagalbą smurtą patyrusiems vaikams. Vaikų linija galėtų būti finansuojama kaip *Vaikų savižudybių prevencijos programos* dalis arba būti įtraukta į *Vaiko gerovės valstybės politikos strategijos* įgyvendinimo priemonių 2005–2012 metais planą.

Kol kas neatkreiptas dėmesys į vaiko teisės į adekvatų būstą pažeidimus. Ši teisė pažeidžiama tada, kai dėl tėvų skolų vaikai su antstolių pagalba taip pat iškeldinami nesuteikiant kitos gyvenamosios vietos.¹⁶⁷ Tokiais atvejais buto vertė dažniausiai yra didesnė nei skolos suma, todėl rekomenduotina sukurti vaiko teisių apsaugos mechanizmą priverstinai iškeldinant tėvus – rinkos kainomis parduoti šeimos būstą, už likusią pinigų dalį, apmokėjus skolą, ypatingos skubos tvarka nupirkti šeimai kitą būstą, tuo tarpu proceso metu šeimą laikinai apgyvendinti savivaldybei prieinamose patalpose.

9.4. Moterų teisės

Prievartos šeimoje aukų teisės. Nacionalinio žmogaus teisių veiksmų plano kontekste atliktas tyrimas rodo, kad net 45,7 proc. respondentų šeiminio smurto aukų (moterų) teisių apsaugą vertina blogai ir labai blogai, o manančiųjų, kad situacija yra gera ir labai gera, yra tik 10 procentų.¹⁶⁸

Išlieka nemažai problemų, išvardytų įžanginėje ŽTSI žmogaus teisių apžvalgoje:¹⁶⁹ teisinė bazė nepalanki prievartos šeimoje aukai, nediegiama pažangūs aukos ir smurtautojo konfliktų sprendimo metodai, teisėsaugos institucijų pareigūnams trūksta kvalifikacijos bendraujant su šio tipo nukentėjusiais, vengiama pradėti ikiteisminius tyrimus, prastai išplėtotą paramos aukoms infrastruktūra. Naujos problemos: netinkamai taikoma naujai įdiegta kardomoji priemonė, šeimos smurto aukos padėti pablogino privataus kaltinimo tvarka, neveikia smurtautojų reabilitacinės programos.

Per pastaruosius penkerius metus buvo parengta keletas įstatymo projektų, ginančių auką nuo smurtautojo, tačiau Seimas šių projektų nesvarstė. Tik 2004 metais Seimas priėmė įstatymą, kuriuo įdiegta nauja kardomoji priemonė – įtariamojo įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo. Lieka neišspręsti praktiniai šios priemonės įgyvendinimo klausimai, pavyz-

džiui, kaip ji bus taikoma tada, kai smurtautojas neturės jokios alternatyvios gyvenamosios vietos, kai auka ir smurtautojas gyvena viename nuošaliame viename. Be to, kaip rodo praktika, aukos ir nusikaltėlio trumpalaikis atskyrimas netaikant kitų poveikio priemonių (pavyzdžiui, mediacijos) gali suaktyvinti smurtavimą, todėl svarbu, kad smurtautojo atskyrimas nuo aukos būtų tik viena aukos teisių apsaugos komplekso dalis. Atskyrimas nėra problemos sprendimas, tai tik aukos fizinės apsaugos priemonė, todėl jis turi būti lydimas socialinių bei reabilitacinių paslaugų suteikimo aukai bei nusikaltėlio nubaudo. Rekomenduotina steigti krizių centrus regionuose, kitas socialinio pobūdžio įstaigas, galinčias suteikti laikiną prieglaudą ir aukai, ir smurtautojui, jį išskeldinus iš gyvenamosios vietos.

Išlieka problemiška aukų, patyrusių nesunkų sveikatos sutrikdymą iš pažįstamo smurtautojo, padėtis. Šiais atvejais ikiteisminis tyrimas neatliekamas, auka gali kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka. Tokiu atveju auka privalo sumokėti už jai atliktą abdukciją, pateikti smurtautoją kaltinančius įrodymus, pasirūpinti įvykio liudininkais. Ši tvarka akivaizdžiai apsunkina šeiminių smurto aukų padėtį, todėl yra keistina.

Atskyrimas nėra problemos sprendimas, tai tik aukos fizinės apsaugos priemonė, todėl jis turi būti lydimas socialinių bei reabilitacinių paslaugų suteikimo aukai bei nusikaltėlio nubaudo.

Neefektyviai taikoma Asmenų, padariusių nusikalstamas veikas panaudojant smurtą, socialinės reabilitacijos programa, skirta asmenis, smurtavusiems savo sutuoktinių, partnerių ir kitų šeimos narių atžvilgiu. Ji buvo pradėta taikyti 2004 metais. 2004 metais kovo – rugpjūčio mėnesiais Panevėžio miesto ir rajono laisvės atėmimo įstaigose atliktas programos įgyvendinimo tyrimas parodė, kad buvo esminių problemų, nulėmusių jos neefektyvumą: a) programa parengta nepakankamai profesionaliai; b) darbuotojai nebuvo tinkamai parengti; c) nepasitelkti profesionalūs psichologai, socialiniai darbuotojai, kurie su paslaugų gavėjais dirbtų individualiai; d) dalyviai nebuvo pakankamai motyvuojami.¹⁷⁰ Buvo atvejų, kai programa nutrūko atsisakius bendradarbiauti kitų įstaigų atstovams.¹⁷¹

Rekomenduotina toliau taikant šią programą pasitelkti kitų sričių specialistus: teisės psichologus, socialinius darbuotojus, teikti daugiau informacijos apie šias programas, jų poveikį. Biurokratinis požiūris į tokio tipo programas apskritai nesuderinamas su jų prigimtimi.

Prekybos žmonėmis aukos. Tarptautinės migracijos (TMO) Vilniaus biuras

informuoja, kad įstojus į Europos Sąjungą situacija dėl prekybos žmonėmis ne gerėja, kaip buvo tikėtasi, o blogėja.¹⁷² Visuomenės nuomonės tyrimas rodo, kad 36,8 proc. apklaustųjų yra įsitikinę, kad prekybos žmonėmis prevencijai skiriama mažai ir labai mažai dėmesio. Be to, net 54,7 proc. apklaustųjų nežino, kur reiktų kreiptis dėl šios problemos.¹⁷³

Prekybos žmonėmis ir prostitucijos kontrolės bei prevencijos 2002–2004 metų programa siekta šalinti prekybos moterimis ir prostitucijos priežastis ir sąlygas. Tarptautinėse ataskaitose nurodoma, kad Lietuva padarė didelę pažangą šioje srityje, tačiau akivaizdu, kad vis dar lieka problemų: prekybos žmonėmis aukos susiduria su stigmatizacija, neigiamais antrinės viktimizacijos poveikiais teisėsaugoje, žiniasklaidoje ir visuomenėje, teisėsauga nepakankamai principinga prekyautojų ir sąvadautojų atžvilgiu. Į šias problemas buvo atkreiptas dėmesys įžanginėje žmogaus teisių apžvalgoje.¹⁷⁴

Šios kategorijos aukoms turėtų būti skiriamas išskirtinis dėmesys, taikomos reabilitacijos programos, teikiama psichologinė, medicinos, teisinė pagalba. Būtina keisti požiūrį į prekybos žmonėmis

Įstojus į Europos Sąjungą situacija dėl prekybos žmonėmis ne gerėja, kaip buvo tikėtasi, o blogėja.

Regionuose neveikia specializuotos organizacijos, galinčios suteikti prieglobstį ir socialines paslaugas [prekybos žmonėmis] aukoms.

aukas įstatymuose,¹⁷⁵ bei imtis prevencinės veiklos dirbant su potencialiomis aukomis.

Taip pat išlieka paramos teikimo problema regionuose. Šiuo metu paramos prekybos žmonėmis aukos gali tikėtis Vilniuje, tačiau kituose Lietuvos miestuose neveikia specializuotos organizacijos, galinčios suteikti prieglobstį ir socialines paslaugas šių nusikaltimų aukoms.

9.5. Pagyvenusių asmenų teisės

Nors 2004 m. ŽTSI atlikta visuomenės nuomonės apklausa parodė, kad pagyvenę žmonės laikomi patiriančiais didžiausią diskriminaciją,¹⁷⁶ tačiau Lietuvoje pagyvenusių žmonių teisės nėra prioritetinga sritis. Kitas tyrimas parodė, kad 40,5 proc. respondentų senyvo amžiaus žmonių teisės į socialinę apsaugą realizavimą įvertino blogai ir labai blogai, o 34,5 proc. manė, kad minėtosios kategorijos asmenų teisių klausimams Lietuvoje skiriama labai mažai ir mažai dėmesio. 43,6 proc. respondentų nežino, kur reikia kreiptis dėl pagyvenusių žmonių teisių pažeidimų.¹⁷⁷

Pagyvenę žmonės susiduria su diskriminacija darbo, sveikatos draudimo, prekių ir paslaugų teikimo srityse, taip pat išpli-

tęs smurtas pagyvenusių žmonių atžvilgiu Lietuvos kaimuose ir vienkiemiuose.

Ribojama pagyvenusių asmenų galimybė dalyvauti konkursuose tam tikroms pareigoms užimti.

amžiaus grupių asmenims. Pavyzdžiui, išperkamosios nuomos būdu įsigyjant buitinę techniką

Darbo santykiai. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba 2004 m. įstaiga išnagrinėjo 61 diskriminacijos dėl amžiaus atvejį. 79 proc. nagrinėtų atvejų – skelbimai, kuriuose ribojama pagyvenusių asmenų galimybė dalyvauti konkursuose tam tikroms pareigoms užimti. Daugeliu atvejų (36 proc.) nurodomas amžiaus tarpsnis kaip įsidarbinimo sąlyga, pavyzdžiui, 25–35 m., 25–40 m. Tokie atvejai dažni elektroninėse anketų formose, priklausančiose stambioms bendrovėms, pavyzdžiui, RIMI, IKI, Senukai.

Pagyvenę asmenys diskriminuojami finansinių paslaugų teikimo srityje.

„Snoro lizingas“ klientams prekes išsimokėtinais siūlo įsigyti ne ilgesniam nei dvejų metų laikotarpiui, tačiau vyresniems nei 71-erių klientams šis laikotarpis yra perpus trumpesnis.

Draudimo įmonės kartais atsisako drausti pagyvenusius asmenis, pavyzdžiui, vykstant ilsėtis į užsienį, arba jiems taikomos draudimo įmokos yra didesnės nei klientams, priklausantiems kitoms amžiaus grupėms.

Įsigalėjusi ydinga praktika įdarbinti pagyvenusius žmones už mažesnę atlygį, nei būtų mokamas jaunesnio amžiaus asmenims.¹⁷⁸ Pavyzdžiui, tokia praktika paplitusi auklių paieškos agentūrose.

Smurtas pagyvenusių žmonių atžvilgiu. Išplitęs smurtas pagyvenusių asmenų atžvilgiu kaimuose, ypač vienkiemiuose. Tyrimai rodo, kad vienkiemiuose gyvenantys žmonės baiminasi dėl savo fizinio saugumo – 75 proc. jaučia dėl to nerimą.¹⁷⁹ Nors statistikos duomenų analizė parodė, kad kas trečia nusikaltimų auka vienkiemiuose yra smurtinių nusikaltimų auka, Policijos departamento duomenimis, pusė respondentų, nurodžiusių, kad iškviesti policijos pareigūnai neatvyko, gyveno kaimo vietovėse.¹⁸⁰

Diskriminacija paslaugų srityje. Pagyvenę asmenys diskriminuojami finansinių paslaugų teikimo srityje. Paslaugų teikėjai laiko pagyvenusius asmenis priklausančiais rizikos grupei, todėl jiems taiko didesnius mokesčius nei kitų

Išplitęs smurtas pagyvenusių asmenų atžvilgiu kaimuose, ypač vienkiemiuose.

Iš dalies pagalbos laiku teikimą apsunkina objektyvios aplinkybės: vienkiemiai

yra toli nuo gyvenviečių, prasti keliai, trūksta techninių priemonių bei pareigūnų. Tačiau trūksta ir principingo teisėsaugos pareigūnų požiūrio į vienkiesiuose gyvenančių pagyvenusių asmenų pažeidžiamumą ir nesaugumo jausmo pagrįstumą. Tokią ydingą nuostatą patiprina žiniasklaidos pateikiamas iškreiptas vaizdas – dažnai pranešama, kad žmonės be reikalo kreipiasi į policiją dėl prarasto menkaverčio turto, pavyzdžiui, pieno bidono, kelių vištų ar išlaužtų trobesių durų. Nurodoma, kad policija tiria „rimtus“ nusikaltimus, pareigūnai neturi nei laiko, nei galimybių atlikti smulkių nusizengimų tyrimą. Iš tiesų 28,9 proc. vienkiesiuose gyvenančių pagyvenusių žmonių patiria didesnę nei 1000 litų žalą. Atsižvelgiant į tai, kad pagrindinis jų pragyvenimo šaltinis yra pensijos bei socialinės pašalpos, patiriama žala yra didelė.

Priimta *Kaimo gyvenamųjų vietovių gyventojų saugumo ir policijos apylinkės inspektorių veiklos gerinimo 2003–2005 metais programa*, kurios tikslas – užtikrinti kaimo gyventojų teisių apsaugą, viešąją tvarką ir visuomenės saugumą. Policijos departamento pateiktais duomenimis, 2003 metais programa nebuvo vykdoma, nes nesulaukta finansavimo. 2004 metais policijos apylinkės inspektorių mokymams skirta 3,5 mln. Lt vietoje reikalingų 26 mln. Lt, tačiau 2/3 iš jų skirti autotransporto priemonėms įsigyti, kiti pinigai – joms išlaikyti bei pareigūnų uniformoms. Nenuostabu, kad kriminogeninė situacija Lietuvos vienkiesiuose blogėja.

Būtina atkreipti dėmesį į vienos iš pažeidžiamiausių grupių – pagyvenusių asmenų – poreikius: šalinti diskriminacinę praktiką darbo, paslaugų ir kitoje srityse; imtis neatidėliotinų veiksmų mažinant nusikalstamų veikų skaičių Lietuvos vienkiesiuose. Rekomenduotina taikyti prevencijos priemones, nukreiptas į tikslinę grupę – pagyvenusius vienkiesių gyventojus bei finansuoti nuolatinius policijos pareigūnų mokymus.

⁸⁹ Tyrimas *Žmogaus teisių padėtis ir žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas* atliktas Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro *Vilmorus* 2004-11-14. JTVP programos *Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių veiksmų planą* užsakymu, apklausta N=1000 respondentų.

⁹⁰ Žmogaus teisių stebėjimo instituto visuomenės nuomonės tyrimas – *Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*, 2005-01-17. www.hrmi.lt.

⁹¹ *Milijonai be dividendų*. *Kauno diena*, 2004-08-25.

⁹² Į slaugos ligonines patenka ligoniai, sergantys lėtinėmis nepagydomomis, dažniausiai onkologinėmis ligomis, paralyžiuoti, po traumų, vadinamosios vegetacinės būklės.

⁹³ *Skausmo kaina – du litai*. *Kauno diena*, 2004-05-05.

⁹⁴ *Gyvą žmogų valstybė jau palaidojo*. *Respublika*, 2004-06-12.

⁹⁵ Laikoma, kad yra sveikatos priežiūros įstaigų ir jos darbuotojų kaltė, jei teikiant sveikatos

priežiūros paslaugas buvo pažeisti sveikatos priežiūros paslaugų teikimą reglamentuojantys teisės aktų reikalavimai, patvirtintos diagnostinės bei gydymo metodikos, ir tie pažeidimai sukėlė paciento sveikatos pablogėjimą arba mirtį. Taip pat laikoma, kad yra sveikatos priežiūros įstaigos ir jos darbuotojų kaltė, jei nurodyti reikalavimai nebuvo pažeisti, bet paciento sveikatos pablogėjimą ar mirtį sukėlė sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių asmenų tyčiniai veiksmai, arba šie asmenys nebuvo tiek rūpestingi ir apdairūs, kiek atitinkamomis sąlygomis buvo privaloma.

⁹⁶ *Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo pakeitimo įstatymas* Nr. IX-2361// *Valstybės žinios*. 2004. Nr. 115-4284.

⁹⁷ Atitinkamai 2004-07-13 d. įstatymu papildytas *Biomedicininų tyrimų etikos įstatymas*, kuris sugriežtino biomedicininų tyrimų užsakovo ir tyrėjo atsakomybę už žalą, atsiradusią dėl tiriamojo sveikatos sužalojimo ar tiriamojo mirties, taip pat už neturtinę žalą, atsiradusią dėl tyrimų, jei jie neįrodo, kad žala atsirado dėl priežasčių, nesusijusių su biomedicininiais tyrimais, arba dėl tiriamojo tyčinės veikos. Be to, panaikinta nuostata, kuria buvo ribojamas dėl biomedicininų tyrimų atsiradusios moralinės žalos, išreikštos pinigais, dydis 10 000 litų.

⁹⁸ Sveikatos apsaugos ministro įsakymas *Dėl sveikatos priežiūros įstaigų civilinės atsakomybės už pacientams padarytą žalą privalomojo draudimo tvarkos aprašo patvirtinimo* Nr. V-6// *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 3-50.

⁹⁹ *Marijampolės ligoninei leista palūkėti su kompensacija Zdanių šeimai*. *ELTA*, 2005-01-11. www.delfi.lt

¹⁰⁰ *Sprendimas dėl kompensacijos nudegintų dvykūnų tėvams – lapkričio 30 d.* *ELTA*, 2004-11-16. www.delfi.lt

¹⁰¹ *Vaikai gali apkursti dėl vaistų*. *Respublika*, 2004-10-26.

¹⁰² Šį tyrimą inicijavo Pacientų teisių gynimo grupė, veikianti prie psichikos sutrikimus patyrusius asmenis ir jų artimuosius vienijančios nevyriausybines organizacijos – klubo *13 ir Ko*.

¹⁰³ Tyrimo metu užduodami klausimai apie įstatymuose apibrėžtas pacientų teises į savanorišką hospitalizaciją, informaciją apie sveikatos būklę, teisę pasirinkti gydytoją ir gydymo būdą, teisę atlikti religines apeigas, naudotis ryšio priemonėmis, teisę į privatumą, gyvenimo ir gydymo sąlygas ir pan.

¹⁰⁴ *Kas atsakingas už ligonį, nepripažįstantį savo psichikos ligos?* *Vakaro žinios*, 2004-11-12.

¹⁰⁵ Tyrimą vykdo dvylikos Europos šalių mokslininkai. Projekte dalyvauja ir Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Psichiatrijos klinikos mokslininkai.

¹⁰⁶ Daugiau žr. skyriuje 9.2. *Neįgalių asmenų teisės*.

¹⁰⁷ Ligoninių privatumo gynėjai ketina gydytojus paversti nebyliais. *Panevėžio balsas/Sveikata*, 2004-07-10.

¹⁰⁸ *Pacientai nežino, o gydytoja ne visada paiso asmens teisių į privatumą*. *Utenis*, 2004-07-13.

¹⁰⁹ Tyrimas *Žmogaus teisių padėtis ir žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas* atliktas Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro *Vilmorus* 2004-11-14. JTVP programos *Parma įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių veiksmų planą* užsakymu, apklausta N=1000 respondentų.

¹¹⁰ Žmogaus teisių stebėjimo instituto visuomenės nuomonės tyrimas – *Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*, 2005-01-17. www.hrmi.lt.

¹¹¹ *Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas* Nr. IX-2228 // *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 83-2983.

¹¹² *Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymo* pakeitimai, priimti 2004-02-12, IX-2017 // *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 32-1008.

¹¹³ *Valstybinių šalpos išmokų įstatymas* Nr. IX-1966 // *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 21-619. Priimtas 2004-01-20.

¹¹⁴ *Valstybinių šalpos išmokų įstatymas* Nr. IX-1966 // *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 21-619.

¹¹⁵ *Lygių galimybių įstatymas* 2003 Nr. IX-1826 // *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 114-5115.

¹¹⁶ *Lygių galimybių įstatymas* 2003 Nr. IX-1826 // *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 114-5115.

¹¹⁷ Daugiau žr. *Neįgaliųjų asmenų teisės // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga*. – Vilnius, 2004, p. 49.

¹¹⁸ *Uždara muštynių zona Aukštelėje. Šiaulių kraštas*, 2004-05-27.

¹¹⁹ *Priziūrėtojas bylinėjasi su neįgalium globotiniu. Šiaulių kraštas*, 2004-07-28.

¹²⁰ *Pensionus krečia skandalų karštinė. Panevėžio rytas*, 2004-08-04.

¹²¹ Ten pat.

¹²² *Pavojingi beglobio invalido žygiai – nutraukti. Panevėžio rytas*, 2004-07-07.

¹²³ Daugiau žr. *Neįgaliųjų asmenų teisės // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga*. – Vilnius, 2004, p. 49.

¹²⁴ Pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria neįgalieji – atskirų negalės rūšių atstovų pasisakymai. 2004-12-03 d. konferencija Seime tarptautinei Žmonių su negalia dienai paminėti.

¹²⁵ *Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas*, 34 str., Nr. IX-1630 // *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 63-2853.

¹²⁶ *Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo įstatymas* Nr. VIII-969 // *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 115-3228.

¹²⁷ Statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje dirba tik 10 proc. neįgaliųjų. Įvertinus tai, kad darbingo amžiaus neįgalieji sudaro 52,2 proc. visų neįgaliųjų, neįgaliųjų nedarbas sudaro 78 procentus (t. y. neįgaliųjų užimtumo lygis beveik 9 kartus mažesnis, palyginti su sveikaisiais). Žr. *Profesinės rehabilitacijos vystymo 2004–2010 m. Lietuvoje strategijos kryptys*, patvirtinta Lietuvos invalidų reikalų tarybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004-03-31 d. protokolu Nr. 2.

¹²⁸ *Profesinės rehabilitacijos vystymo 2004–2010 m. Lietuvoje strategijos kryptys*, patvirtinta Lietuvos invalidų reikalų tarybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004-03-31 d. protokolu Nr. 2.

¹²⁹ Pagrindinės problemos, su kuriomis susiduria neįgalieji – atskirų negalės rūšių atstovų pasisakymai. 2004-12-03 d. konferencija Seime tarptautinei Žmonių su negalia dienai paminėti.

¹³⁰ Asmenys iki 18 metų. Pgl. *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją*.

¹³¹ 2004 m. ataskaita oficialiai dar nepateikta.

¹³² Socialinės rizikos šeima – šeima, kurioje vyrauja krizė dėl to, kad vienas arba keli šeimos nariai piktnaudžiauja psichoaktyviomis medžiagomis; yra priklausomi nuo azartinių lošimų; neprižiūri savo vaikų, leidžia jiems valkatauti, elgetauti; dėl turimos negalios, skurdo, socialinių įgūdžių stokos negali arba nemoka prižiūrėti vaikų; naudoja psichologinę, fizinę arba seksualinę prievartą; gaunamą valstybės paramą naudoja ne šeimos interesams. <http://www.socmin.lt/index.php?-20364556>

¹³³ Neoficialūs Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenys – Vaikų ir jaunimo skyriaus duomenimis, tendencijos išlieka kaip 2003 metais.

¹³⁴ Respublikinės universitetinės ligoninės Vaikų raidos centro užsakymu atlikto tyrimo *Pauglių požiūris į seksualumą ir seksualinę prievartą* duomenimis, 46 proc. apklaustų vaikų buvo bausti fizinėmis bausmėmis. http://www.bernardinai.lt/index.php?s_id=125&n_id=5622

¹³⁵ *Artimieji šaukiasi mirties bausmės. Panevėžio rytas*, 2004-10-04.

¹³⁶ *LNK žinios*, 2004-08-13.

¹³⁷ Pakruojo rajone gyvenanti moteris nuolat skundėsi VTAT pareigūnams, kad vyras kanina sūnų, naudodamas būdus, nepaliekančius ryškių sužalojimų pėdsakų, tačiau policija ėmėsi veiksmų tik tada, kai pasijutęs nebaudžiamas smurtautojas stipriai sumušė motiną ir vaiką. *Smurto aukos – mažamečiai. Šiaulių kraštas*, 2004-07-01.

¹³⁸ Nepaisant Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos rašto Biržų rajono savivaldybei, rajono prokuratūra, kuri turi teisę ginti viešuosius interesus ir pradėti ikiteisminį tyrimą dėl globėjos veiksmų, to nepadarė. *Skandalingoji globėja apeina visas kliūtis. Panevėžio rytas*, 2004-09-30.

¹³⁹ Švenčionių rajono policijos komisariatas pradėjo tyrimą dėl mažamečio sveikatos sutrikdymo po daugkartinių „konfliktų malšinimų“ probleminėje šeimoje. *Vyras įtariamasis sumušęs dvejų metų sūnų. BNS*, 2004-06-29.

¹⁴⁰ Bijantis namo grįžti mažametis atvykęs į Klaipėdos VPK pranešė bijąs savo senelio, tačiau pareigūnai apie vaiko atvykimą informavo tik šeimą ir atidavė jį tam pačiam seneliui. „Dieduko“ pabūgęs antrokas atėjo į policiją. *BNS*, 2004-10-23.

¹⁴¹ Septynmetį berniuką pakartotinai sunkiai sumušė tėvas, neseniai grįžęs po atliktos bausmės už šio vaiko sumušimą. *Mažametis po sumušimo gydytas ligoninėje. Šiaulių kraštas*, 2004-06-12.

¹⁴² *TV3 žinios*, 2004-10-15.

¹⁴³ Vienam iš vaikų iškritus pro langą iš šeštojo aukšto, tėvas skubiai uždarė langą ir nesiėmė jokių priemonių, o motina, atsitiktinai tuo metuėjusi namo, parvilko vaiką namo. Kaimynams iškvietus medikus, ligoninėje, be traumų, vaikui nustatytas dar ir išsekimas – aštuonmetis svėrė 21 kg. Kitų vaikų fizinė bei psichinė branda taip pat atsilikusi. *Vaiko kritis iš šešto aukšto tėvų širdies nepalietė. Panevėžio rytas*, 2004-07-19.

¹⁴⁴ 2004 m. gegužės mėnesį iš tėvų paimta ilgalaikį smurtą kentusi bei badu marinta septynmetė dukra, tačiau jos jaunesnio broliuko likimu nesidomėjo nei VTAT, nei teismo pareigūnai, nei pedagogai. Praėjus šešioms savaitėms po vaiko nužudymo, motina nužudymu apkaltino vaiko tėvą, siekdama išvengti bausmės. *Partvorys slėpė kraupų nusikaltimą. Lietuvos rytas*, 2004-10-11.

¹⁴⁵ *Skandalingoji globėja apeina visas kliūtis. Panevėžio rytas*, 2004-09-30.

¹⁴⁶ Vaikų linijos Vilniaus tarnybos ir kitų suinteresuotų organizacijų *Kreipimasis į LR Prezidentą, Seimą bei Vyriausybę*, 2004-10-01.; *Psichologinę pagalbą telefonu teikiančios tarnybos gali netekti finansavimo. DELFI*, 2005-01-27. www.delfi.lt

¹⁴⁷ Iš pokalbio su R. Povilaičiu, *Vilniaus vaikų linijos vadovu*. 2005-01-15.

¹⁴⁸ *Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnybos informacija*. 2005-01-25; *Kriminalinės publicistikos laidos peržengė įstatymo ribas. Respublika*, 2004-07-09.

¹⁴⁹ Daugiau žr. *Vaikų ir jaunimo teisės // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga*. – Vilnius, 2004, p. 52.

¹⁵⁰ *Narkotikų kontrolės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės metinis pranešimas 2004*. 2004-12-23. www.nkd.lt

¹⁵¹ Daugiau žr. *Vaikų ir jaunimo teisės // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga*. – Vilnius, 2004, p. 52.

¹⁵² *Pilni kalėjimai ir internatai – abejingumo psichinei sveikatai pasekmė*. *ELTA*, 2004-10-29. www.delfi.lt

¹⁵³ *Vaikų globos namuose – „nelegalai“*. *Lietuvos žinios*, 2005-01-17.

¹⁵⁴ *LNK Žinios*, 2004-04-01.

¹⁵⁵ *Globėja gali netekti globotinių*. *Lietuvos žinios*, 2004-04-19.

¹⁵⁶ Respublikinės universitetinės ligoninės Vaikų raidos centro užsakymu atlikto tyrimo *Paauglių požiūris į seksualumą ir seksualinę prievartą* duomenimis, 31 proc. apklaustųjų patyrė seksualinę prievartą. http://www.bernardinai.lt/index.php?s_id=125&n_id=5622.

¹⁵⁷ *Pornografijos įkaitintas tėvas žagindavo dukterį*. *Lietuvos rytas*, 2004-10-14.

¹⁵⁸ Nuolat tris mažametes dukteris žaginęs vyras net ir pradėjęs ikiteisminį tyrimą dar keturias paras buvo paliktas su jomis gyventi, kol atvykę žurnalistai privertė VTAT bei teisėsaugos pareigūnus imtis priemonių. Beje, mergaičių atžvilgiu jis naudojo ir fizinį bei psichologinį smurtą, o apie prievartą detalai žinojo mergaičių motina. *Tėvo žagintos dukros buvo paliktos jo valiai*. *Respublika*, 2004-10-05.

¹⁵⁹ Ypač svarbu su šiuo protokolu suderinti baudžiamuosius įstatymus ir tokiu būdu nutraukti netinkamą mažamečių bei nepilname-

čių prostitučių traktavimo praktiką teisėsaugos institucijose.

¹⁶⁰ 2004 m. Kretingos rajone iškelta baudžiamoji byla. Vyras, tvirkinęs mažametę, buvo nubaustas 500 litų bauda. *Tėvas įtariamas trimetės dukros tvirkinimu*. *ELTA*, 2005-01-26.

¹⁶¹ *LNK žinios*, 2004-09-21.

¹⁶² *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija*. 39 str.

¹⁶³ *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija*. 19 str.

¹⁶⁴ *Valstybė ima koordinuoti vaikų gerovės kūrimą*. 2005-01-06. <http://www.lrvk.lt/main.php?id=aktualijos/p.php&n=1996>.

¹⁶⁵ 2004 m. finansuota 80 tokių dienos centrų. 2005 m. dienos centrų projektams finansuoti planuojama skirti 2,6 mln. Lt. 2004-11-24. <http://projects.5ci.lt/SOCPEDAGOGIKA/index.asp?TopicID=3&DL=L&ArticleID=193&SearchTXT=>

¹⁶⁶ 2004-aisiais Vaikų linija sulaukė 49 060 skambučių (palyginti – 1998 metais sulaukta 3 338 skambučių), tačiau Vilniaus vaikų linijos vadovo R. Povilaičio teigimu, poreikis yra dar didesnis, ir esant pakankamam finansavimui, pagalba galėtų būti teikiama 10–15 kartų didesniai vaikų skaičiui. 2005-01-13. www.vaikulinja.lt

¹⁶⁷ Vilniaus miesto savivaldybės pareigūnai su antstolių pagalba iškeldino į gatvę tėvą su trimis vaikais. *Savivaldybė į gatvę išmetė tris vaikus*. *Respublika*, 2004-05-28.

¹⁶⁸ *Žmogaus teisių padėtis ir žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas*. Reprezentatyvi gyventojų apklausa (N = 1000) 2004-11-14. JTVP programa *Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių veiksmų planą*.

¹⁶⁹ Daugiau žr. *Smurto šeimoje aukos // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga*. – Vilnius, 2004, p. 57.

¹⁷⁰ 2004 m. kovo – rugpjūčio mėn. Panevėžio miesto ir rajono pataisos inspekcijoje buvo atliktas nuteistųjų poreikių tyrimas, kuriame dalyvavo 62 nuteistieji, iš jų – dvi moterys. Pradėjus veikti programai, joje dalyvauti pareiškė norą 6 nuteistieji.

¹⁷¹ Programoje numatytas bendradarbiavimas su gydymo, ugdymo įstaigomis, specializuotais globos namais.

¹⁷² *Lietuvės moterys – šiuolaikinės vergės. DELFI*, 2005-01-26. www.delfi.lt

¹⁷³ *Žmogaus teisių padėtis ir žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas*. Reprezentatyvi gyventojų apklausa (N = 1000) 2004-11-14. JTVP programa „Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių veiksmų planą“.

¹⁷⁴ Daugiau žr. *Prekybos žmonėmis aukos // Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga*. – Vilnius, 2004, p. 59–60.

¹⁷⁵ Pavyzdžiui, numatyti galimybę atleisti aukas nuo atsakomybės dėl jų nelegalaus sienos kirtimo, gyvenimo pažeidžiant vizos režimą.

¹⁷⁶ Tokią nuomonę pareiškė 26,5 proc. respondentų. Žr. *Žmogaus teisių stebėjimo instituto visuomenės nuomonės tyrimas Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*, 2005-01-17. www.hrmi.lt.

¹⁷⁷ *Žmogaus teisių padėtis ir žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas*. Reprezentatyvi gyventojų apklausa (N = 1000) 2004-11-14. JTVP programa *Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių veiksmų planą*.

¹⁷⁸ Daugiau žr. *Mažumų teisės, diskriminacija, ksenofobija ir kitos nepakantumo formos //*

Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: Apžvalga. – Vilnius, 2004, p. 40.

¹⁷⁹ Dobryninas A., Gaidys V. *Ar saugi Lietuvos visuomenė?* (Lietuvos gyventojų viktimizacijos patirtis ir požiūris į baudžiamąją justiciją bei visuomenės saugumą). – Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa. – Vilnius, 2004, p. 65.

¹⁸⁰ *Kaimo gyvenamųjų vietovių gyventojų saugumo ir policijos apylinkės inspektorių veiklos gerinimo 2003–2005 metais programa: II dalis. Būklės įvertinimas*. 2003-04-14. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 477. Įsigaliojo nuo 2003-04-19. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 37-1619.

Žm-07 Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. Apžvalga. – Vilnius : Eugrimas, 2005. – 64 p.

ISBN 9955-501-86-3

Apžvalgoje „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004 metais“ glaustai pateikiamos aktualiausios žmogaus teisių problemos Lietuvoje, taip pat suformuoti pasiūlymai, rekomendacijos, padėsiančios jas spręsti. Nagrinėjama: teisė dalyvauti politiniame gyvenime, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, teisė į teisingą teisimą, policijos veikla ir žmogaus teisės, nusikaltimų aukų bei nuteistų asmenų teisės, diskriminacija ir kitos nepakantumo formos, taip pat žmonių, priklausančių pažeidžiamoms socialinėms grupėms, teisių apsauga, tai yra pacientų ir neįgalių asmenų teisė, vaikų, moterų bei pagyvenusių asmenų teisės.

Šiuo leidiniu siekiama skatinti žmogaus teisių problematikos viešumą, atviras bei konstruktyvias diskusijas, valstybės institucijų atsakomybę, užtikrinant žmogaus teisių apsaugą.

UDK 342.7(474.5)

ŽMOGAUS TEISIŲ
ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE
Apžvalga

Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

2005 03 21, 4,5 leid. apsk. l.
Išleido leidykla „Eugrimas“, Šilutės g. 42a, LT-08212 Vilnius
Tel./faks. 5~2 733 955, info@eugrimas.lt
Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius